

הגבול כפני יאנוס: מרחב ותודעה לאומי בישראל

אדרי安娜 קמף

המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בר-אילן בנגב, באר שבע

באוקטובר 1999 נחנך מוזיאון מולטימדיה חדש בירושלים, שתוכלתו "לעוזר דוד-שיך, הבנה הדרית ודרכיים בין פלסטינים ליהודים". כבר בבחירה שלו – "על התפר" – נרמזות כוונותיו של המוציאן להציג את העיר ירושלים, זו שהרטוריקה הלאומית מבקשת שוכן ושוב להציג את אותה, דזוקא כמיקרו-קסוס של ההוויה המסתוככת והמשועשת של יהודים ופלסטינים בעיר ובאזור כולו. גם מיקומו הנבחר של המוזיאון טעון סימבוליקה. לא הרחק משער מנדלבאום הנודע, בעמדת תורגןן לשעבר, מיקומו של המוזיאון מסמן את המטמורפוזה של הגבול, המתרחשת בתודעת אנשי המזורה התקיכן בשנים האחרונות: מקו מבוצר, הנמתה על פני עמדות צפיפות צבאיות, לאחר של מפגש והבנה הדרית.

אך על פי שאין הוא חורג מהfonenקציות הייצוגיות, שהן נחלתו של כל מוזיאון באשר הוא, אין זה מוזיאון רגיל. אך ייחודיותו אינה טמונה בשמו הסתובטיבי, באופיו האינטראקטיבי או במיקומו היגיוני בלבד. היא מצויה בנסיבות הפוליטית, הנגורת המכוננת של ה"גבול" אל תוך מתחם מוזיאלי בהקשר המקומי, ואגב כך – כינונו כ מוצר הנitant לתצוגה; לדברמה הרואית לקטלוג, להנצחה, ואולי אף לחגינה. אם לומר זאת במונחי של פיר נורה – בהיכנסו להיכל המוזיאון, הגבול נהפך ל"מחוץ של זיכרון", וככה הוא נעשה חפץ שלגביו ההיסטוריה עומדת מלכת (Nora 1989, 7–24).

ה חפץ | של הגבול, ה"מויאופיקציה" שלו, יש בה מן האופטימיות של עידן אוסף ומן הרצון להרחיק את הגבול מן היחס האמביוולנטי, אשר אפיין עד כה את כינונו בשיח הלאומי ובתודעה הקולקטיבית הישראלית. עניינו של חיבור זה בהצגת השפהות הטריטוריאליות, שהן החנהל השיח על גבולות בישראל בשנות החמשים ובשנות התשעים. אתחקה אחר הפרקטיקות הסימבוליות שקיבעו, בעשור הראשון לקיום המדינה, את הגבול בתודעה הקולקטיבית כסיפור של שניות ודרישות, כאשר המבטה את חוסר ה结合起来 בין המרחב הפוליטי של המדינה לבין המרחב התרבותי של האומה. לאחר מכן, אעמדו על משמעותו של השיח המתנהל מאז "חזרתו של הגבול" לציבוריות הישראלית, בעקבות הסכם אוסף. שיח זה מעמיד במרכזו תפיסות מקבילות, וアイ מנוגדות, ביחס לקויה המתאר של הגוף הלאומי.

נקודות התמצפי, שמננה אני מתבוננת בעבר, היא כמובן ההוויה. הניטין לפרק את מושג הגבול למערכות הייצוג התרבותיות והאידיאולוגיות, שבאמצעותן חשבו על גבולות ודיברו עליהם בתקופה שנחשכה תור הזהב של מלכויות מדינית, נגור ממה שנורברט אליאס כינה "נטולגיה להוויה": הרצון להזכיר ולפרש את המציגות העכשוית, תוך כדי השוואה והנגדה מופחות אל תהליכי העבר. במקורה הנוכחי, ההתבוננות בשנים שלפני 1967 תיעשה מתוך הפרשנטיביות של עידן אוטלן, תוך הטעמאות בשיח הגבול — וליתר דיוק, הגבולות הטריוריאליים — שהחל לבצב בשנות התשעים. במסגרת שיח זה, יישובים השוכנים בקרבתה הכו הירוק מכונים שוב, כבעבר, "ישובי ספר", ומוסגים כמו "הסתנות", "קו תפָר", "קו חזית" או "גדר הפרזה" — הלקוחים מאוצר המלים של שנות החמשים — שבים וועלם מחדש ברטוריקה הישראלית.

במבט ראשון, העיסוק בזיקה שבין טריוריאליות לתודעה, כפי שזו עוצבה בשנות החמשים, הוא פרדוקסלי ממשו. ככלות הכל, בנבכי הזיכרון הקולקטיבי היהודי בישראל, שטחים ואזרחי גבול ארוגים בשתי מלחמות: מלחמת 1948 ומלחמת 1967. שתי מלחמות אלה, על תוצאותיהן הטריוריאליות, השפיעו באופן כה בולט על אופן הכנין של הזוחה הלאומית, עד כי הן מאפיינות במידת-מה על כל מה שקדם להן ועל מה שהתקיים ביניהן. התקופה שבין מלחמת 1948 למלחמת 1967 הותירה זיכרון קולקטיבי מעורפל, המשמש כרלפרשניות פוליטיות שונות, לעיתים סותרות. יש הזוררים תקופה זו כתקופת מצור ומחנק, שםם השחרורה ישראל רק בזכות היכושים הטריריאליים של מלחמת 1967. אחרים רואים בימי בראשית אלה את שנותיה היפות של מדינת ישראל הקטנה והמתוחמת, מעין תור זהב של מדיניות בנוסח המערבי ה"תקני".¹

בשנים האחרונות, עקבPTHICHIM של ארכיניטים, הופיעו מחקרים בתחום מדעי החברה שהעידו את שנות החמשים במרכזן קירותם, ובchnerו אותן לפרשנטיביטה חדשה.² גם יחסוי הגבול שבין מדינת ישראל לשכנותה זכו לעין עמוק בידי היסטוריונים צבאים ופוליטים,

¹ דוגמה להבניה כזו של שנות התמימות במדעי החברה הישראליים מצויה בספרם של דן הורוביץ ומשה ליסק. השניים מציינים את העשור הראשון לקייםה של מדינת ישראל כஸור שבו התקיימה חיפפה ניכרת בין גבולות טריוריאליים לבין גבולות הזוחה הלאומית, והשלמה עם המצב הגיאו-פוליטי שנוצר. וכך הם כותבים: "...עוזיבת האוכלוסייה הערבית את השטחים, שליהם השתלטה ישראל במהלך העצמאות, ועלית משקלה הדמוגרפי והפוליטי של ישראל בקרב העם היהודי בעקבות העלייה המונעת, קידבו את ישראל במידה ניכרת למצב של מדינה לאום אינטגרלי, שבה מתקיימת חיפפה בין גבול טריוריאלי לבין אזרחות וזוחות לאומיות אתניות... גם ההשלמה בפועל של מרבית האוכלוסייה היהודית עם גבולות החלוקה בגבולות ההגשה הציונית היה בה כדי להעיר על מגמת העדפה של ההומוגניות הלאומית של ישראל על פני הרחבת גבולותיה הטריריאליים" (הורוביץ וליסק, 1990, 272–273).

² ניתן לעזין כמה מחקרים שהעידו את חקר שנות החמשים בחברה הישראלית במרכזם, ביניהם שתי אסיפות המאמרים: Troen and Luckas 1995; Silberstein 1990; וכן לוי 1993; הפרק האחרון בספריו של בן-אליעזר 1995, וגם בראון 1999.

ובאופן בולט במחקרו של בני מורייס (1996).³ עם זאת, בוגרנו לזיקה שבין גבולות טריטוריאליים לזרות קולקטיבית, מרבית החוקרים העדיפו לעסוק בתמורות שהתחוללו בחברה הישראלית בעקבות מלחמת 1967 וכיובשים של השטחים. חוקרים אלה נתנו לאפיין את השינוי שהתחולל בישראל כמעבר מ"מדינה ישראלי" ל"ארץ-ישראל", מעבר שלטענתם הצביע לא רק על שינוי גיאופוליטי, אלא גם על היוצריםם של עקרונות היגוי חדשים ואך על סוג חדש של תודעה.⁴ בכך נרמז למשה — ולעתים הדברים אף הוצגו במפורש — כי התקופה שקדמה למלחמת 1967 היא הפרק הנורמלי בחיה של מדינת ישראל.⁵

במאמר זה אטען, כי מעמד הבכורה שנייתן למלחמות 1967 בתודעה הגיאוגרפית הציונית הביא להעלמת מרכיזותו של הגבול כסמן של זרות קולקטיבית בתקופה שקדמה למלחמה זו. הצגת מלחמת 1967 ותוצאותיה הטריטוריאליות כ"קו פרשת מים" בשיח הטריטוריאלי והזהותי בישראל מצלול הפרויקטיקות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות שבאמצעותן ביקשה המדינה, בשנות החמשים, להניכח את הגבול בתודעה הציבורית כמוושא של שנים, דבר לא-סוף, סוגיה שנואה בחלוקת אשר יותר מאשר נוגעת למאבק הבין-מדיני, היא דנה בטבעה של הזרות הקולקטיבית ובמהותה.

מנקודת המבט של העיסוק בגבולות טריטוריאליים, וחurf' ההבדלים העצומים שבין שתי התקופות, האנלוגיה בין הדיוון בגבולות הש�性ים לבין זה של שנות התשעים עשוייה להיות מאירה עניינים. כתבות, המתפרנסות באחרונה בעיתונות הכתובה, מצביעות אף הן על ההתחומות עם נוכחותו של הגבול כמשותפת באופן בולט לשתי התקופות. למשל, כתבה ובה תМОנות לכואורה אנדרטליות על השם של בני קיבוץ נגבה — סמל לפריצת הגדולה של הציונות לנגב — לנוכח פתיחת ה"מעבר הבתו" ה"מחוזר להם את צazzi הפליטים שברחו ב-48" (שביט 1999); או כתבה על "ערב נוסטלגיה" שהתקיים בקיבוץ תל קציר בין חברי המשק הוותיקים לאנשי הצבא, שאתםמדו בקשר יומיומי בימים שתל קציר היה יישוב ספר (ציגלמן 1999). נוכחות זו של הגבול, כמוושא גלי ולגייטימי של השיח הציבורי בשנות החמשים ובשנות התשעים, בולטת בהשוויה לשיח הטריטוריאלי שנוצר בתקופה שלאחר 1967 ועד ראשית שנות התשעים, ושאופיין בניסיונות

³יחסו הגובל בין ישראל לבין מדינות ערב השכנות ומדינות התרבות הישראלית בשנות החמשים זכו לטיפול נרחב בספרות האקדמית והלא-אקדמית אחת. בין החוקרים האקדמיים, שפורסמו בשנות התשעים, בעקבות חשיפותם של מסמכים ארכיביים על שנות החמשים, בישראל ובעולם, ראוי לציין את העבודה הבאות: בראון 1992 ; טל 1998 ; גולני 1997 , וכן אסופה המאמרים בעריכתו (1994) ; הטרילוגיה של מילשטיין (1985), ובמיוחד כרך א' העוסק בתקופה הנידונה; וכן כפכפי 1994. מחקרים אלה דנים בעיקר בהיבטים אסטרטגיים, מדיניים ובין-מדיניים, כرونולוגיים והיסטוריוגרפיים של תופעת הגובל. על ההיסטוריה הביתוחן של ישראל בעשור הראשון, ראו מאמרנו המסכם של בראון (1999).

⁴ראו Weissbrod 1981; Peri 1988; Kimmerling 1985; Cohen 1989 .
⁵לביקורת על תפיסת מלחמת ששת הימים כנקודת שבר בחברה הישראלית ראו פلد ולוי 1993.

חוורים ונשנים של ממשלה ישראלי לגוניהן להדיח את ה"קו הירוק"عمוק אל התת-מודיע הגיאוגרפי, ולטשטש את עקבותיו פיסית ומנטלית.⁶

השאלה שאלחן היא, אם כן: מהם האופנים שבهم הגבול נוכח בשיח הציבור? מהן השפות התרבותיות שדריכן מיזגים גבולות טריטוריאליים, ומהן מלמדות על הגיאוגרפיה הפוליטית והתרבותית של ישראל? אני מציעה כאן היסטוריה פוליטית של גבול, במובן הנקובל. להיפך, אני מבקשת להציג את מוקד הדין מהאתרים השגרתיים, שבם התמקד המחקר הסוציאו-פוליטי בדונו בגבולות (כאינטרסים צבאיים, פוליטיים ודמוגרפיים) – לטכנולוגיות ייצור מעניקות משמעות לקווי המתראר של מדינת האומה, ותוך כדי כך מעניקות להם לגיטימציה. הצעה אל המאגרים התרבותיים, מהם למדרו בני האומה היהודים לדמיין ולכונן את קווי המחראר של הגוף הפוליטי, אפשרות לעמוד על הזיקה ההדוקה המתקיימת בעולם הלאומיות המודרנית בין זהות קולקטיבית לתיחום טריטוריאלי.

גבולות וטריטוריאליות בעידן הלאומיות המודרנית

גבולות זהותם מרכיבי יסוד של מדינת הלאום המודרנית. אף על פי כן, המחקר הסוציאו-פוליטי כמעט לא עמד על הזיקה הדיאלקטיבית והגנרטטיבית ביניהם. במקומם זאת, הוא נתה להפריד, אנגלית ואנגלית, בין שני תהליכי: בניית גבולות, המוצגת כחלק מתהיליך בניית המדינה (state of the nation), וכינון זהות, הנתפס כחלק מבניין האומה (nation building). הגבולות, בהיותם טריטוריאליים, הוצגו במחקר מסווג זה כמרכיב מטריאלי – או ה"חומרה" – של מדינת האומה, ואילו הזוהות לעולם נשארת חלק מה"תוכנה" שלה. מהבחן הקרה של התיאוריה הסוציאו-פוליטית, תיחום של גבולות הוא תוצר סימולטני של גורם חיצוני – מדיניות הן חלק מערכת של מדיניות טריטוריאליות, ששומרות בקנות על תיחום ומעניקות לגיטימציה זו לזו – ושל גורם פנימי: התביעה הגורפת של המדינה המודרנית להחיל את ריבונותה על כל שטחה, ואידיגובלנותה כלפי חללים פנימיים ריקים הקוראים תיגר על סמכותה המוחלטת. בדמותו הגיאו-פוליטי המערבי מיחס לגבולות תפקיד נורמטיבי כפוף: הם יוצרים מובלחות חיצונית וכורזמן גם הומוגניות פנימית, לא של מרחב וטריטוריה כשלעצמם אלא בעיקר של מה שנחפץ, בעיטו של הגבול, לאוכלוסייה מתחמת ומוחנת מבחינה טריטוריאלית.⁷ במלים אחרות, בפרויקט המודרניסטי

⁶ ראו מחקרו של הגיאוגרף יובל פרוטוגלי (1996) על המפה הקוגניטיבית של קו הירוק, מחקר שהשתתפו בו 150 סטודנטים, תלמידי שנה ראשונה בחוג לגיאוגרפיה באוניברסיטה תל-אביב. התוצאות מראות שרוב הסטודנטים סבורים, שהקו הירוק מתייחס מצפון לירושלים. ב受访 האילמת, שניתנה להם, רוב הנחקרים שרטטו את קו הירוק בין ים המלח לכינרת. הם גם נשאלו מה המרחק בין הים לקו הירוק, בנקודת הצורה ביותר, ורובם ענו: 5–30 ק"מ; התשובה הממוצעת היא: 14 ק"מ.

⁷ Giddens 1987; Poggi 1990; Lustick 1993.

של המדינה, הגבול המדיני הוא יסוד מוחולל בשני מובנים: מוחולל סדר של מדינות (order of states) ; ומוחולל סדר חברתי (orderly society) אחד ומצוות של ריבונות.

מן הסתם, התפקיד הדואלי שהענק לגבולות בתחוםיה הסוציאו-פוליטי, כקווים המפרדים בין "כאן" ל"שם" ובין ה"אנו" ל"הם", הולם את הדימוי ההומוגני שהחשיבה היורוצנטריה ניסתה לשותה למدينة המודרנית (Walker 1993). דימוי זה בא לידי ביטוי בתיאורייהם של חוקרים רבים השפעה כמו גידנס (Giddens 1987, 120–121), טילי (Tilly 1975) או מאן (Mann 1993, 251), המתיחסים אל מדינת האומה המודרנית כאל "מיכל שליטה" (power container) מוגדר, המשלב בין טריטוריה לאוכלוסייה באורה יעיל וביוווקרטי. אולם, גבולות טריטוריאליים חשיבות תרבותית ואידיאולוגית החורגת מהתפקיד הנורמטיבי, שהענק להם בתחוםיה הסוציאו-פוליטית מן הזרם המركזי כיסוד מוחולל של בניית מדינה. בהקשר שבו החיפוש אחר חפיפה והתאמאה בין גבולות פוליטיים לבין גבולות אתנוגרבותיים נחפה להנחה יסוד נורמטיבית של קיום פוליטי ריבוני, מומרים מושגנו חולין כמו "שטח" ו"קרקע" למושגים טעוניים סימבוליקה כמו "מולדה" ו"ארץ אבות", השיכים לעולם הקודש (Smith 1981). המטען האידיאולוגי שדבק בטריטוריה, בהיותה לא קרקע סתם כי אם "מולדה", מתברר ביתר שאת בהקשר של קווי המתאר שלה, האמורים לסמל בעת ובעוונה את גבול הריבונות של הקולקטיב ואת גבול זהותן.

משמעות תרבותית זו של הגבול אינה באה לידי ביטוי בתפיסות הראייפיקטיביות הקיימות בחשيبة הסוציאו-פוליטית, אשר מגדרות את הגבול כהסדר משפטי המבחן בין פוליטיקה ביתה של מדינה לבין פוליטיקה אנרכית בין-מדינית; לא כל שכן בהגדרות רוחות בגיוגרפיה הפוליטית הרוות בגבול קו פיסי נתון, שככל תכליתו הוא לגדר אוכולוסייה, להפרידה מ"אחרים" ולהגן עליה. הגדרות אלה אינן מחשבות את העובדה, שבuden הלאומיות המודרניות הגבול הטריטוריאלי נחפה לצומת, שבו הגיאו-פוליטיקה והתרבות מקיימות פעילות גומלין אינטנסיבית והדוקה. זיקה זו נובעת מכך, שמשעה שיצירת הטריטוריה הפוליטית (המדינה) ויצירת הקהילה הלאומית (האומה) נכרכו יחדיו (מדינה אומה) — המאבק על הגבול חרד להיות מאבק בין ייחדות מיצירות בלבד, ונחפה למאבק על זהות קולקטיבית בין קבוצות וקהילות בתוך המדינה עצמה, ולעתים בין האומה למדינה. בראש המאבק על הגמונייה פוליטית ותרבותית, המנהל סביב קווי הגבול, ניצבת המדינה, שמנסה להשיג מונופול על הזכות העלוונה להחזקת זהות לאלה החפים בתחום,

תוך כדי תיכון מה"אחר" (Kearney 1991, 58).

סיפורו של הגבול בישראל של שנות החמשים מבטא את דיבורה הכפול של מדינת האומה על גבולותיה הטריטוריאליים, דיבור המצביע על אי-ההלים בין המוחב הפוליטי של המדינה הריבונית לבין המוחב התרבותי של האומה. בתודעה הקולקטיבית של שנות החמשים, הגבול קבוע, מצד אחד, כמושא של פולחנים לאומיים המקדשים אותו ומקנים לו תופסת ערך של איקון לאומי, בעיקר בהתיישבות ספר, במבuzzi ורואה שנעדתו לגיאס נחשול של מתנדבים בספר, ובמסגרות ספק צבאיות, ספק אזרחיות, כמו הנח"ל. מצד אחר,

הוא הוציא צלחת מלאכותית, כמעט טריוויאלית, בלביה של חברה מתישבבים-לוחמים – ממשועשו של פוליטיקת טשטוש, שהתנהלה בעיקר באמצעות האכזר ורונקה מהגבול את שטחו המידנית, החוסמת והבולםת. את היחס הדור-משמעי כלפי הגבול יש להבין כמובן בהקשר הכללי של הסטטוס הערבי-ישראל. אולם הוא אינו חיצוני לו. כינונו של הגבול בתודעה המקומית כיאנו – תמיד אמיולנטי ואף פעם לא שלם – הוא חלק מפוליטיקה טריטוריאלית, שהתנהלה לא בין מדינות עניות בלבד, כפי שהסתכלות מתחד פרדיגמה של יחסים בינלאומיים מתייבת, כי אם בתחום מדינת ישראל עצמה ועל ידי מנוגנונה השונים. ניתן לומר, כי "מלחמות הגבול"⁸ של ישראל היו מלחמות פנימיות לא פחות משמעותן, והן התנהלו סביבם ממשועשו של הגבול בעיצוב דמותה של המדינה ובעיצוב דמותה של האומה. מאבקים פנימיים אלה יצרו פוליטיקה של גבולות שענינה לא במקומם, כי אם במשמעותם בענייני בני האומה עצם.

בשנות התשעים שב ומופיע הגבול כנושא לדין גלוי ולגייטימי, לאחר כשלושה עשורים של עמימות טריטוריאלית מכונת, וביעזומה של מערכת תרבותית נוקבת הדנה בגבולות זהות הקולקטיבית ובאופןיה של המשך זה (Peleg 1998; Ram 1998). בעבר, גם עתה הדיון בגבולות טריטוריאליים אינו נעשה בקהל אחד. ונדמה כי ריבוי הקולות סביב הגבול, אופיו ומשמעותו, מוסיף להציג על המשך היהת הגובל רכיב בעייתי של זהות קולקטיבית, לא פחות מאשר מצביע על המורכבות הקונפליקטואלית, ה"בלתי מושלת".

של זהות הפנימית, שהגבול לא רק לתחום כי אם גם להשתתף בכנונה. במאמר הנוכחי שני חלקים עיקריים: החלק הראשון דן בהתהיליך החברות המרחבית שהתקיים במהלך שני העשורים הראשונים של המדינה, וכןעד "להלאים" את הגובל ולהופכו לאחר של יצירת זהות קולקטיבית – פעם כחומה חסמת ופעם כספר תיר. החלק השני של המאמר משרות את השיח הטריטוריאלי על גבולות בישראל, המתנהל בשנות התשעים, בעידן של ארגון- מחדש של המרחב ברמה המקומית והבינלאומית.

הلامת הגבול בשנות החמשים

כינונה של ישראל, ב-1948, לא סיימ את חיליך בניה המדינה הטריטוריאלית; להיפך, תחיליך זה רק התחיל של מלחמה, יצירת אוכלוסייה פלטינית, סיורבן של מדינות ערבית להכיר המדינה ישראל וכיבושם של שטחים שלא נכללו בהחלטה האו"ם מ-1947 בידי ישראל, הכתיבו, במידה רבה, לא רק את מיקום הגבולות, אלא גם את אופיים כ"קווי שכיתת נשך", המציגים על מצב של "לא שלום ולא מלחמה", ואינם משמשים בגבולות בינלאומיים. אולם, שני גורמים עיקריים עיצבו את ממשוערם של קווי

⁸ אני שואלת ביטוי זה מכותרת ספרו של בני מורייס (1996) על המדיניות האסטרטגית והביטחונית של ישראל בשנות החמשים.

הגבול בין ישראל למידינות השכנות לה, ואות פועלותיה של המדינה ביחס אליהם: ראשית, ניסיונות של פליטים פלסטינים לחוץ את הגבול לתוכו שטח ישראל — מופעה שנרטוריקה הישראלית כונתה "הסתננות" — תחילתה כתופעה פרטיזנית שמניעה כלכליים, ולאחר מכן, באופן מאורגן ומתחוך מנייעים פוליטיים (מוריס 1996, 439; טל 1998); רושנית, ניסיונותיה של המדינה לבסס את נוכחותה באזורי הגבול, כדי למנוע אפשרות של תביעה לנשיגה אל קווי החלטת האו"ם מ-1947 (Kimmerling 1983, 134; Kellerman 1992, 63). הציגו שליהם העמיד אתגר לא קל בפני מדינה צעירה, שגבולותיה וריבונותה לא היו מובניםอลיהם.

אולם, להיסטוריה הצבאית והמדינית של הגבול, המדגישה את הפן ה"חיצוני" של קווי המתאר הטריטוריאליים, יש להווסף את הסיפור ה"פנימי", העוסק בתהליכי החברות המרוחבי שבני האומה היהודית נדרשו לעבור במדינה החדשה. תהליכי זה הווא בבחינת מענה לשאלת — כיצד מבאים לכך שאלה המגדירים בתחום הגבולות, יציתו להם, יוזרו עמן, יקומו וילכו לבנות את ביתם בקרבתם, ובבוא העת, גם ירצו לצאת ולган עליהם בגופם ובנפשם? הנחת היסוד היא, כיشرطות גבולות טריטוריאליים וכינון מסגרת ריבונית פורמלית אינם תנאי מספק לייצורה של טריטוריה פוליטית. יצירת טריטוריה פוליטית מחייבת תהליכי מושך ואינטנסיבי של חברות, שבמהלכו בני האומה מפתחים הזדהות רגשית עם הטריטוריה המדינה וגבולותיה, וכן כבוד וציות להם (Paasi 1996; Winichakul 1994). כדי שההליכי כינונה של טריטוריה פוליטית יהיה אפקטיבי, הוא נסמך לרובם על הניסיון ליצור סימbioזה בין האינטרסים הפרטיטים של בני האומה לבין האינטרסים הכלליים של המדינה, וללכדם לכדי אינטראס אחד משותף: אינטראס לאומי (Sahlins 1989).

כאמור, מדינת ישראל החילה את עקרון הריבונות הטריטוריאלית על שטחה, לרבות על השטחים שנכבשו במהלך מלחמת 1948. בשיטה כן, היא הפעילה מנגנון של פיקוח ובעלויות על השטחים הללו. אך היא לא הסתפקה בכך. מיד בהקמתה, החל תהליכי מקבילים ומשלימים של עידור ההתיישבות באזורי הספר הסמוך לגבולות, מצד אחד, ושל בניית צבא שהיה מוכן ל"סיבוב שני" עם מדינות ערב, שבו חouser הלחימה לשטח הארץ, מצד אחר (Horowitz 1975). בהתאם לכך, פותחו מנגנונים רטוריים ומוסדיים, שהציגו בכל אחת מן הזרות — ההתיישבות והצביות — את אזורי הגבול כمبرדה לעיצוב דמותו של הי"ודי החדש. מנוגנונים אלה ניסו להפוך את אזור הגבול למרכז סמלי של האומה. הגבול היה אמור לסמל לא רק קו אדמיניסטרטיבי, אלא גם חלק מנפש האומה, שבניה מחוויכים לה עד תום. כפי שהציג זאת רב-אלוף יעקב דורוי: "נאמנות ללא גבול לשמרה על הגבול" (דורוי 1949).

מיד לאחר הקמת המדינה, הוקמו מסגרות מדיניות שנעודו לגייס את בני האומה להתיישבות בספר. למעשה, כבר בעיצומה של מלחמת 1948 דבר בנ-גוריון על הצורך בהקמת יישובי ספר, שבשלדיהם לא יכון הביטחון המדינה. בנ-גוריון היטיב להבין, כי סביב קווי הגבול של המדינה הייתה ניטתה מערכת כפולה: האחת התנהלה כלפי חוץ, וכיוונה לזכות בהכרתן, או לפחות בהשלמתן, של המדינה השכנתה לישראל — עם גבולותיה. המערכת השנייה התנהלה כלפי פנים, והוא בקשה "להלאם את הגבול" באמצעות טיפולה

של זיקה ערכית כלפי קווי המתרחדים המרדיינים — טיפוח שבלעדיו קווי הגבול היו נהפרכים, לדעת בּנְגּוֹרִיּוֹן, לגורם מודמה ווד להזוייתם של בני האומה.⁹

מסגרות אלה, שפעלו כסוגני החברות המרחבי של בני האומה, דיברו בעת ובעוונה אחת באמצעות שתי שפות גבול שונות, ולעתים אף מנוגדות: האחת, שפה טריטוריאלית, שהציגה את הגבול כחומר פולחן של כ-1,000 ק"מ, המפרידה בין מדינות, ובזמן מלכדת את בני האומה פנימה; והשנייה, שפה מרחבית, המציגת את הגבול כספר (frontier) — אזור לימבו חדר, הקורא תיגר על ההגדירה הקרוטזיאנית והגיאומטרית של גבולות, ומטשטש על ידי כך הבדלים בין "פנים" ל"חוץ", בין "כאן" ל"שם", הבדלים שבתיאוריה הפלטית מתקבלים מעמד של יישות אונטולוגית וטרנסצנדרנטית. קיומן של שתי שפות הגבול הללו כורזמן ביטה את המתח, את הדושיח שבן הגוונות פולחה שונים, ולפעמים אף סותרים, שבאמצעותם עוצבו קווי המתרחדר של הגוף הפלטטי המקומי, ושהרטוריקה ההומוגניות של מדינת האומה ביקשה למוגם לכדי מקשה נורמטיבית אחת: הגינה של המדינה, מזה, והגינה של האומה, מזה. השפה הטריטוריאלית "הלאימה" את הגבול, והציגה אותו לא כפריפריה או כקו שביתה נשק — כפי שהיא דהיורה — אלא כאיקון לאומי, שנועד לגיס חזזה ונאמנות עלינה של האומה. ואילו השפה המרחבית הכילה את הרעיון הפרודוקסלי, כי הגבול מתבמש על ידי פריצתו וטשטשו הבלתי פוטקסים.

השפה הטריטוריאלית: "לא חומת טלעים אלא חומה חיה"

מראשית הקמת המדינה, הוחלט להקיף את שטחה בשרשota של יישובים שישמשו "חומה ארגונית", כלשונם של בני התקופה. לא חומת אבני פונקציונלית, אלא חומה חיה של מתישבים-לוחמים שיגנו על ביתם הפרטional והלאומי, כפי שהתבטא בּנְגּוֹרִיּוֹן: "כשהנו ערב שננו רואה [את] הגליל, ים כינרת, המרחים בנגב, היופי הנפלא של אילת, כשהוא חורש וזרע במשך חודשים האדמה, ואוסף חנוכתא, מתחודר אצלו אותו דבר שהיה חבו ומשותק בתוכו מלפני אלף שנים: חוש המולדת; ולא נותר על זאת, רק נוצר עם".¹⁰

המדינה עצמה נסתה שוב ושוב להפוך את הגבול לאיקון לאומי, שילכך סביבו את כל בני האומה — חדשים וותיקים כאחד — לכדי קהילה מדומינית אחת ובلتיה ניתנת לחלוקת. הכוונה היא למבצעי התוישבות, שקרו לבני האומה לעזוב את העיר ולהקים חומה אנושית סביב הגבולות: חילילים משוחרים, עולים חדשים וותיקים יושבי ערים וקיבוצים — כל אלה היו מיועדים לגיוס למאץ של בניית מדינת אומה, מאץ שברטוריקה האוקסימורונית של התקופה בונתה: "חלוציות ממלכתית".¹¹

למבצעי ההתוישבות היחסו מבצעים שונים, כגון מבצע חומה שהפך לרגע אחד

⁹ ארכיון מפא"י, ישיבת מרכז, 12.1.1949.

¹⁰ בּנְגּוֹרִיּוֹן, דברי הכנסת, 19.8.1952, 2023.

¹¹ ראו שירן 1998; אבנרי 1981; הוורוביץ וליטק 1990.

את בנית הביצורים למשימה שליכדה את כלל האומה סביב הגבול (בן-אליעזר 1995, 302; שלו 1996, 115), או הקמת שליח (שירות לאומי חלוצי) — מסגרת שנועדה לגאים בני נוער לסייע במושבי עולים שבספר (פורה 1993, 129–130). ממצאים אלה הונחו על ידי הרעיון, שם האומה אינה מגיעה לספר — הספר גיבע אל האומה; והם נועדו, בראש ובראשונה, לעודד ולהמיר את האוכלוסייה הווותיקה והמבוססת, שהתרכזה במרכז הארץ ומיאנה לנוטש את העיר ולהפוך את הספר למרכז הוותיקה.

אולם, ציפיותה של הנהגה ממצאים אלה התבדרו ברוכן. למשל, חurf התלהבותם של קברניטי המדינה וראשי מפ"י מרעין הח"ל — הרי בפועל, עיקר פעילות הספר של הארגון, בכל שנה קומו, הסתכמה בהקמת מציגים חקלאיים, כפר דיגים ותשתיות עירונית באילת ובסביבותה. ב-1954, אפיקו חנות התנדבות זו — שבשיאה לא מנתה יותר מר-300 בני נוער — גועעה (שם). גם קרייתו הדרמטית של בן-גוריון, בדצמבר 1953, לבני המושבים הוותיקים, כי יחזקו את יישובי הספר שכדרכם הארץ — לא הביאה לנירה המונית ליישובים אלה. ההtagניות המרשימה של האוכלוסייה העירונית אל אזור הספר — במסגרת מצע חומה — כ-100 אלף מתנדבים שבאו מן הערים אל כ-300 יישובים — הייתה ונותרה אירוע חד-פעמי (שלו 1996, 115–115).

במשך השנים נמוגה והלכה התקווה, כי יישוב אזורי הספר וביסוס האחזקה בגבולות יישלו באמצעות האוכלוסייה הווותיקה (הרובין וליסק 1990, 152). את כוشر הגיסו, הטמון במנגנוןיה, ניסתה המדינה להפעיל לפני אוכלוסייה אחרת, שמעמדה הפגיע אפשר לרחותם אותה למימוש המטרות הלאומיות באזורי הספר. ב-1950 פרסם משרד התוכנון את תוכנית המתאר הלאומית של מדינת ישראל, ובה ניתן תוקף רשמי למידניות פיזור האוכלוסין, שכוננה בעיקר לאוכלוסיות העולים החדשניים (ראו צבי אפרת בגליון זה). בסיסמה "פייזור אוכלוסין", ממשלה ישראל ישבה לפני עולים בקרבת הגבולות הבלתי ברורים, שיצרו הסכמי שביתת הנשק. כדיווח של מחלוקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית נמסר, כי מהקמת המדינה ועד לסוף פברואר 1950, הוקמו כ-179 יישובים חדשים, 78 מתוכם יישובי עולים. המסמך הצבע גם על מגמה עתידית: להוציא ולישב כ-55,700 משפחות במושבי עולים ובכפרים עבדה חדשים.¹² החל בינואר 1949 הוקמו כעשרה עד 15 יישובים בחודש, ובסיום — בשלוש השנים הראשונות לקיום המדינה נסדו כ-300 יישובים חקלאיים חדשים, ווכם באדרמות ערביות שהוכרזו נטושות.¹³ מאוחר יותר הוקמו עיריות פיתוח, שגם אם לא תאמנו את האידיאל של ההתיישבות החקלאית, הן נועדו לישם את מדיניות ההתיישבות הביטחונית לאורך הגבולות (כהן 1969, 143–157; בין 1982, 155–156).

¹² גןץ המדינה ג-5496, מחלוקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, מארס 1950.
¹³ כדי לעמוד על ממשמות מדיו של מפעל זה, יש להביא בחשבון כי במשך 65 שנות המפעל הציוני שקדם להקמת המדינה הוקמו אך 277 יישובים חקלאיים. צורת ההתיישבות הנפוצה לאחר 1948 הייתה המושב. מספר המושבים שהוקמו בין 1947 ל-1956 גדל מ-78 ל-331, 53.4% אחוז מכלל ההתיישבות החקלאית, לעומת זאת הקיבוצים שהיוו 36.6 אחוז; Kellerman 1992, 68, 72–76.

חלק ניכר של אוכלוסיית העולים, שהופנה להתיישבות חקלאית, שכנה ביישובי ספר, שהיו אמורים לשמש "קיר ביטחוני" לאורך הגבול (Troen and Luckas 1995, 442; הכהן 1994). האזרחים המודפסים למדיניות "פייזור האוכלוסין" היו שטחים שוממים ומרוחקים ברגע, אזרחים תשופים להסתננות" בפרוזדור ירושלים, ובמידה פחותה גם אזרחים דלי אוכלוסייה יהודית בגליל. בלחציו הבלתי פossible של בגיןון, שביקש לעקור את נהגי התתיישבות הבירוקרטיים שגובשו לפני הקמת המדינה, העולים החדשניים הופנו לשירותם לאזרחי הספר, לעיתים באישון לילה, מיד בBootApplication. כל זאת, תוך הסתכסכות עם חנויות תקציבים ענקים לפעולות ההתיישבות באזרחים נטולי תשתית. העולים אף לא קיבלו הכשרה מוקדמת לחיים באזרחים אלה, בעלי התנאים המיוחדים; והדבר החשוב אף יותר – העולים הופנו לאזרחי הספר בלי שנסאלו לרצונם. מרגע שעקנון פייזור האוכלוסין נברך בחיזוק אזרחי הספר ובביצוע הגבולות החדשניים, הוא נהפק לחשוב יותר מעקרון קליטת העליה, שלא פעם נמצא עמו בסתרה (פורת 1993, 113–143).

יוזמי המדיניות הציגו את יישובם של העולים החדשניים בספר לא רק כחלק מתכנונה הטריטוריאלי של המדינה, אלא גם כחלק מתהליך ביןוי האומה: "החשיבות אולי מכל", הסביר יהודה לייש בשבועון במחנה, "הוא ההרגשה האופפת את העולה החדש, שמיד עם באו ארצה הוא נוטל חלק באחד מഫטי היסוד של תקומת עמו. תחושה של עמידה ליד ערש המדינה ממש אין כמו מה להבראה חברונית" (לייש 1955). בכחבה אחרת של הביטאון הצבאי, נכתב על ה"כיבוש השני" של מושב העולים אל קוש. המושב, השוכן בקרבת הגבול הלבנוני, הוקם בסוף מלחמת 1948 על חורבות הכפר הערבי דיר-אל-קסיס, ומיד יושבו בו עולים מכורדייסטאן. "באותה שעה", נכתב ללא מעט פtos, "החל כיבשו השני של המקום: כיבושים של מתיישבי אל קוש, כיבוש אורת חייהם, כיבוש לשונם וכיבוש לבם, לב בניהם לאחבת כפרם" (אשכול 1956).

אולם, החיים "מול קו גבול שאינו קו גבול", כאמור של אחד מהתושבים הספר (שלו 1996, 146), היקשו עד מארוד על האוכלוסייה החדשנית, שלא הייתה ערוכה, מעשית ואידיאולוגית, לחיי ספר (אכני 1981; אורי 1951). למעשה, אותה אוכלוסייה, שהיה אמורה לשמש "קיר ביטחוני" להגנת המדינה, נהפכה עצמה לטענות הגנה (קימולינג 1993, 121). ובפועל, המדינה לא תتمكنה בשנות החמשים בהקמת יישובים חדשים לאורך הגבולות בלבד, אלא גם במניעת נתיחה ובירוח מהיישובים הקיימים (מוריס 1996, 118–128).

נדמה כי בשנות החמשים, ה"הליכה אל הספר" לא הצליחה להפוך לסיפור הגמוני, אלא דוקא לסייע של התנגדות. הניטין להפוך את הספר למרכז עניינה של האומה נחל הצלחה מוגבלת. גישה של האוכלוסייה להתיישבות ספר היה מושא למאבקים בין גורמים מסוימים בעלי אינטרסים סותרים: בין העצבה, תנויות ההתיישבות וההנטגה הפליטית לבין עצםם, ובין מוסדות אלה לבין האזרחים שהיו אמורים להציגו "מרוצנים" ולהתיישב בגבול.¹⁴

¹⁴ על המאבקים שנוצרו סביב התתיישבות הספר, המכונה "התתיישבות ביטחונית", בשנים הראשונות, ראה

פיוצי חקל על הצלחה המוגבלת של מבצעי ההתיישבות ה"וולונטריים" בספר נמצא בחיזוק חיל הנח"ל. הניסיונות הטריטוריאלייסטיים "להלאים" את הגבול, ולהופכו לסדר מוחשי וסמלי בתודעת בני האומה, באו לידי מלאה הביטוי במסגרת כלאים זו — ספק צבאית, ספק אזרחית — ובענף בחוק שירות הביטחון 1949, שהיבש שנת הכלשה החקלאית לכל חיל הצבא. באופןים אלה, הנעור נקרא להפוך לחומר פלדה "בלתי חזקה" של מחיישבים-לוחמים לאורים של גבולות המדינה, כחלק מתהליכי התברות של האבת הארץ וכחלק פעיל בישוב הספר (אלעד 1992; דודאר 1991; קאן 1991). אולם, הצלחתו של הנח"ל לגייס את הנעור לגבולות לא מומשה כשהנעור נתבע להקים "חומר פלדה" סכיב גבולות המדינה — או הוא זכה לכינוי לעג כ"חיל עגבניות" — אלא כאשר הוא נקרא לפרוץ אוחם במסגרת היוקרתית של הנח"ל המזונה.

חיל הנח"ל הוא דוגמה מובהקת לכפיפות שבין הרטוריקה המבוצרת של המדינה ביחס לגבולותיה, אשר הציגה אותם כ"חומה ארגונית" וב"עיר האומה החדשה", לבין הפרטיקה המרחכית שהתקיימה בפועל ושלא תמיד נארה מפורשת. בשנות החמשים, קווי הגבול היו לא רק "חומר ביצרון" למולדת, אלא גם "חוד חנית" ובסיים זינוק אל המרחבים שבשטח האויב. משמעות דו-אלית זו של הגבול, שקוינה וטופחה בצללה של הרטוריקה ההתיישבותית, העבירה על מציאות שונה ומורכבה מכפי שניתן למד ממושגים מופשטים כמו "מדינה טריטוריאלית", "ריבונות מודרנית" ו"גבולותINIARIM". דו-אליות זו של הגבול, ה"דופרצופיות" שלו, באה לידי ביטוי בither שאות בפרקטיות צבאיות כמו סיורים ופעולות-מעבר-לגבול, ובמסגרות הצבאיות שהוקמו באותה שנים, ונעודו להיות — לדברי משה דיין — "סדרן לייצור דור של לוחמים" (אצל בר-זוהר 1969, 82).

השפה המרחכית: חצית הגבול כפולחן מדינה

הסיפורים והפעולות-מעבר-לגבול לידתם בפרדוקס: חצית הגבול נעשתה כדי לאטום אותו מפני שוכם של פליטים פלסטינים — "MASTERNIS" — שקווי הגבול החדשים הפרידו ביןם לבין אדמותיהם וביהם. מופעה זו, שהחריפה והלכה במשך השנים, הפכה את החיים בקרבת הגבול לקשים מנשווא והעמידה את ריבונותה של המדינה על גבולותיה בסימן שאלה (מוריס 1996; טל 1998). אולם, הגורם העיקרי שהביא למשמעות של הפעולות-מעבר-לגבול כדרך העיקרית ללחימה בפריצת הגבולות, אף עדיפה על דרכם אחרות, היה הקמתן של יחידות פשיטה מיוחדות לצורך חצית הגבול. הראשונה בהן הייתה יחידה 101, בפיקודו של אריאל שרון. יחידה זו צורפה בתוך זמן קצר לנגדוד צנחנים 890, וזה תפוח ב-1956 לחטיבת 202. שהוקמו יחידות מיוחדות, שכלי יokers וזכות קיומן היו תלויות בהצלחת פעולות התגמול,

שין 1992, 219–221; על המאבקים בין התנועות המישבות לבין הצבא על הקמת יישובים והיאחזויות נח"ל, ראו אלעד 1993.

נסלה הדרך להרחבת הפעולות-מעבר-גבול וליסודן, באופן פרדוקסלי, כדרך העיקרית לאטימת הגבולות.

יחידות הפשיטה העניקה לפעולות המבצעיות בשטח האויב ערך נוסף, שחרג הרבה מעבר לערכן הצבאי: פריצת הגבול הניפה לפרקטייה סימבולית ולפולחן מרחבי שగם, מצד אחד, לטוריו-אליזציה של הגבול, ומצד אחר – לטיפוח תחושה של אדנות על המרחבים שמעבר לקויהם. ביחידות הפשיטה שטופחו בידי הרמטכ"ל אז, משה דיין, נקבעו סטנדרטים חדשים שהיו עתידיים לעצב את דמותו הגיבור היישראלי החדש. אלה שimsonו מוראה להזדהותם של בני נוער ומעיין לא אכזב של מיתוסים על הלוחם המשייר ומשוטט בעמקי שטח האויב, הרחק מקו הגבול. דמות זו מהוות עד ימים אלה מופת של חילופת ושל ישראליות גברית. כך למשל, במשפט שנערך במקומו תל-אביב ב-1994(!), נבחר לוחם הד-101 ה-"אגדי", מאיר הר-צין, לחיל הירושאי האידיאלי, ואילו במקום השני נבחר בוגר אחר של אחת מיחידות הפשיטה של אותו הימים, רפאל איתן.¹⁵

כאמור, השפה המרחבית, שטופחה במסגרת הצבאות, לא הייתה נחלתו הבלעדית של הצבא. הפעולות המבצעיות שמעבר לגבול לוותה כל העת ביצירת מיסטייה של המרחב. הימנים והאוטוביוגרפיות של גיבורי התקופה שופעים תיאורים רומנטיים של מסע אל האינסוף ושל כמיהה להיכרות בלתי אמצעית עם הארץ.¹⁶ המיסטייפיקציה של המרחב טופחה בידי המדינה עצמה, באמצעות מסורות כמו טוולי בית ספר, מסעות "מים ליט", העלייה המסורתית לצדקה, שיורי "מולדת" שספקו את ידיעת הארץ כדי לעורר תחושה של "מקום" ופרטיותם, שיורי היסטוריה, גיאוגרפיה ולימוד סיירות. כל אלה תרמו, מצד אחד, להשגרה של מרחבי המולדת; ומצד אחר, למען "אקווטיזציה" של הגבול, אשר הגבירה את הסקרנות והכמיהה למורחים שעבורם. בעולם התורבותי של בני הנוער, שגדלו אל תוך מציאות של מדינה המוקפת גדרות עם שלטי "עצור! גבול לפניך!", המרחב נחף לטוטם, והגבול סייך אתطاבו.

במובן זה, הפעולות שמעבר לגבול אפשרה למתנדבי היחידות להפוך את מה שבחיים האזרחיים היה לטאבו – חציית הגבול – למסגרת לגיטימית לימוש כמייתם לצאת אל המרחב הבלתי מבית שמאבד לגבולות המדינה. התהווות של הסרת הקסם שקיינה בהם בעקבות הנטה מרחבי המולדת בידי המדינה, ואשר גורמה לרובם מקרוב בוגרי תנועות נוער והגדנ"ע לצא את אל "مسעות אסורים" מעבר לגבול, מצאה מפלט ממושך בפעולות של יחידות הפשיטה. ב-1954 נהפכה חציית הגבול למעשה יומיומי וכמעט טרייוויאלי באופיו. ההתרgesות שליוותה את יחידות הפשיטה בראשית דרכן נמוגה ולהיכה, אם כי תחושת העוצמה שחושו בעברו השני של הגבול נותרה בעינה. עיתון מחנה דיווח, למשל, ב-2 באוקטובר 1956, כי "את השלט 'סכנה! גבול לפניך!' עברנו כמו שעוברים יומום ליד

15

"חניק מצטיין: מאיר הר צין", תל-אביב, 22.4.94.

16

ראו הר-צין 1967; ינקא 1967; ירדני 1968; דיין 1976; טבת 1971; גור 1977.

כראות מפעל הפיס". עיתון זה, אגב, מילא תפקיד חשוב בהפצת ה"גאווה הלאומית": בתחום וצלמיו נהגו להתלוות לשיטות שהתקיימו מעבר לגבול — מה שהניב כתבות שער מצולמות, שפיארו את המعروבים בפשיטה: הקיבוצים מהם הלוחמים היו יוצאים אל עורף האויב, ושהפכו לשותפים בסוד ההכנות שלפני הפשיטה; קציני צבא בכירים שבאו לפפק על החתרנות לקראת הפשיטה; ותוшиб הספר, שכחיוודע דבר הפעלה, היו באים לקבל את פני הלוחמים שבו מעמוק שטח האויב; וכמו כן, המוני האזרחים שהשתתפו בהלוויות חילוי המבצעים.¹⁷

הטריוויאלייזציה של הגבול הגיעה לשיאה במבצע סיני, אז נספה לזכות את הגבול גם הזכות לכבות את מה שמעבר לו. לאחר הנסיגה, כאשר הפעולות מעבר לגבול העצמאותה, התפתחה נוטרליגת לקלות הרבה ולטבעיות שבזה הישראלים חצו בעבר את הגבול. אחד מחייבי הנהיל המוצנעה העלה זיכרונות (במחנה, 21.5.1958) באלה המלים: "כשהיינו עושים סיור עמוק, נסעים שעות בקומנדך או הוולכים ברוגל — אפילו בלילה, אפילו בקורס, ומקרים שטחים ומשתלטים על מרחבים ולומדים להתמצא בהם, היה לא הרגשה שהייתי יכול להמשיך בזה עד אין סוף".

בשנות החמישים נוצרה דינמיקה מעניינת באופן שבו מדינת האומה הישראלית דיברה את גבולותיה, וניתן לאפיינה קשר ישיר כפול: מצד אחד, באמצעות מגוננות האזרחים, המדינה ביצעה את גבולותיה וביקשה לתחום אותם היטב, פן ייהפכו ליסוד זיהוי בהוויה של האומה; ואילו מצד אחר, באמצעות מסגרותיה הצבאיות, היא עיצבה אותם בספר מיתי, כמושא להערכת המשלה את דמיונם של בני נוער וחילימ. המعنין הוא, כי אף על פי ששתי השפות — הטריטוריאלית והמרחבית — היו חלק מדיבורה של המדינה, כל אחת מהן נועדה לקהיל אחר, ולפיכך הופעלה באמצעות מגנון מדינתי ופורה-מדינתי ייחודי לה. השפה הטריטוריאלית, ה"מבדרת", כוונה בעיקר לאלה ששicityותם לאומה טרם הייתה מובנת מaliasה — עולמים חדשים עתה באו וטרם היו ל"עם", כלשהו של בז'גורין (1955). ואילו השפה המרחבית הייתה שפתה של המדינה, בניסיוניותה החוזרים ונשנים לגיס את האוכלוסייה הותיקה, את בנייה ובונותיה, למערכות הגבול שהוצעו כל העת כמערכה שטרם נסתימה.¹⁸

לפוליטיקה זו של משמעויות, שהתנהלה סביב הגבול, היו השלכות על כינונה של תודעה מרחבית בישראל. שהריה, היא מנעה את קיבועו של הגבול כקו פוליטי ברקיעם בתודעת בני האומה. היא שימרה את אופייה של ישראל כמדינה ספר הנסמכת, גם לאחר השגת ריבונות פוליטית, על נוכחות אזרחית וצבאית למען השגת שליטה טריטוריאלית

¹⁷ ראו למשל כתובותיהם של אורן דן והצלם אברם ורד במחנה, "הפשיטה על מבצר האויב" (18.9.1956); "לא לעולם חוסן" (2.10.1956); "השעות בקלקיליה" (17.10.1956). כתבות אלו זכו לביקורת מקוראי הביטאון אשר הגדרו אותן כמעשה "התרבוכות", ראו מדור "ת'ilim כתובים: פעולות חגיגות ותיאורה"; במחנה, 12.10.1955.

¹⁸ אני מודה לבסוף קימורלינג על אבחנה זו.

(Kimmerling 1983, 19–25), ועל אותן מערכות סימבוליות "כיבושים", שאפיינו את החברה היישובית והציגו את בנין המדינה ואת עיצוב זהותה הקולקטיבית כמלאה בלתי נשלה. ריבוי הנקודות, שבאמצעותם דיברה המדינה על גבולותיה, סלל את הדרך להיווצרות תודעה טריטוריאלית אירידנטית, שאינה רואה בקו הגבול קו סופי של זהות פוליטית ותרבותית מסוימת שהוא עומד כל העת לדין, ומשום שהוא מועמד כל העת בספק בידי מגנוני החברות של המדינה עצמה. מתוך כך ברור שהפוליטיקה של מדיניות, שניטשה סביב הגבול, קימה זיקה הדוקה לגיאופוליטיקה של ישראל; ויתרנו מזו — היא הייתה חלק בלתי נפרד منها.

שנות החמשים הן אפוֹא שנים מעצבות להבנת הקשר המורכב והאמביולנטי, שנוצר בישראל בין גבולות טריטוריאליים לזוות קולקטיבית. הספרות האנתרופולוגית העוסקת בגבולות מצבעה על שנים, שהיא אינה רנטית ל쿄 מתחר שריוןוטים, המתגלה בפער שבין הרמה הפורמלית של קיום גבולות לבין הפרקטיקות היומיומיות של תושבי אזור גבול. אלה האחרונות ממשות "גבול אחר", לרוב ניל וחדר, ו殊anya בהמותו מהפיזיות הליניאריות הקשיחות המופיעות בקרטוגרפיה הרשמית של מחווי מדיניות (Nugent 1996). אולם, במקרה הישראלי,שתי הרמות של קיום הגבול — זו ה"פורמלית", הנגורת מהאינטרסים של המנגנון המופקדים על שיטור הגבול ופיקוחו, אך גם זו ה"בלתי פורמלית", הנגורת מעניינים של אלה שהגבול "סגור" עליהם — ניזנו מפעולותיה של המדינה ומנגוניה, ולא מוגרים פרטיונים.

דיבורה הכהן של המדינה, בשנות החמשים, מגלה את הסתירה שבין הדרישה הנורמטיבית לתחום גבולות — כפרקтика המכוננת של בניית מדינה טריטוריאלית, המוכלה ומוגבלת בתוך쿄 מתחר בעלי משמעות פוליטית — לבין קיומה של פרקטיקה של בניית מדינה ספר שנשענה על טשטוש גבולות, כחلك מהותי של התהlik (Yiftachel 1997). במדינה מסוימת המ עבר מחברה יישובית חסרת ריבונות למדינה טריטוריאלית, עם כל המשמעות לכך מבחינה פוליטית ותרבותית, לא "ועל" בישראל בשנות החמשים, ואף לאחר מכן.

חזרתו של הגבול: שפות טריטוריאליות בעידן אוסלו

הפוליטיקה של משמעויות, שהתנהלה סביב הגבולות בתקופה שלפני 1967, מקבלת רלוונטיות מפתיעה בשנות התשעים, בעקבות "חזרתו של הגבול" מן התהמודוד הגיאוגרפי המקומי. מאז חתימת הסכם אוסלו, שאלת הגבולות נהפכה לאחת מן השאלות המרכזיות של סדר היום הפוליטי והציבורי. בדומה לשנות החמשים, גם היום אנו עדים לשיח טריטוריאלי שמתקיימות בו שתי תפיסות שונות, ואף סותרות, באשר למשמעות העכשוית של גבולות. האחת מדברת על "הפרדה", ואילו האחת מדברת על יצירת מרחב פעולה משותף בדמותו של "מזהה תיקון חדש".

בעוד ששיח ההפרדה מנעה להנחיל תפיסה מודרניתית למרחב ש מבחינה

טריטוריאלית מעולם לא הייתה מודרני, השיח הטרנס-לאומי מבקש למקם את הדין על גבולות בעולם שחל להיות "מרחב של מקומות" (space of places) ונהפך ל"מרחב של זרים" (space of flows), של הון, של עבודה, של בני אדם, של מידע וזכויות.¹⁹ יתרה מזו, בעוד ששיח ה"הפרדה" מדגיש את אופיו הצבאי של הגבול ומרקשו את תפקדו השיטורי-אסטרטגי כמשמעותו לביעות פוליטיות, השיח הטרנס-לאומי מעמיד במרכזהו הייגון אחר: הגיונה של כלכלת השוק הניאו-ליברלית האמורה לספק פרוון לביעות של פליטים, מתחנחים, פיתוח בלתי שוויוני, נחשליות ועוני, עוניות ושנהה אתנו-לאומיות, שהםтворר של מאה שנות סכום בין מדינת ישראל לשכנותיה הערביות ולפלטינימ. יש להציג, עם זאת, כי על אף שבין תפיסות טריטוריליות אלה מתקיים הבדלים מהותיים, לשתייהן משותף הניסיון להביא לארגון-חדש של המרחב. כבעבר, שאלת הגבולות אינה גיאר-פוליטיית במובן הצורף בלבד, כי אם גם אידיאולוגית ותרבותית: מה תהיה דמותה של מדינת ישראל ומה תהיה זיקתה אל המרחב הפוליטי והתרבותי הסובב אותה?

גדר גבולה — שכנות טוביה? גבולות ושיח ה"הפרדה"

"היום מתחיל המשא וממן על גבולות ישראל" (ידיעות אחרונות, 13.3.1999); "תחזינו אותנו, אנחנו יוצאים מדרך לבנון" (שם, 5.11.1999); "גבולות הקבע בין ישראל לרשויות יוטו בהסכם המסגרת" (הארץ, 3.2.1999); "גבולות, זה מה שהוא, כל השדר פינאטס" (שם, 7.12.1999). כותרות אלה, שה坦וטטו על דפי העיתונות המקומית ב-1999, מצביעות על חזרתו של הגבול אל סדר היום הפוליטי והציבורי בישראל. הן מסגיירות ציר בולט בשיח הטריטורילי המתנהל במדינה, בעשור האחרון, ובמרכזו רעיון ה"הפרדה". התפיסה כי בתחום גבולות יש כדי להגן ולהבטיח את זהותה היהודית, הציונית והדמוקרטית של המדינה, אינה חדשה בנוף הפוליטי והרפואי הישראלי. קבלת תוכנית החלוקה של האו"ם, ב-1947, על ידי ההנאה הציונית, נתנה ביטוי להעדפה הפגמטית של העיקרון הדמוגרפי של רוב היהודי על פני העיקרון הטריטורילי של רוב הארץ (ג'לנוו 1995). תוך הפיקתו לדגל מרכזי של הממשלה הנוכחית, חודש רעיון הפרדה לאחר שלושה עשרים, שבהם ממשלה ישראל לגוניה נהגו במדיניות שקייבעה מצב ספי של איסיפוח ואיינסיגמה מהשטחיםכבושים, במסווה של "סטטוס קו".²⁰

השיח על נחיצותה של הפרדה בין פלסטינים לשICIALים החל להופיע בעקבות מאז החלטת ממשלה ישראל, בمارس 1993, להטיל סגר הרמטי על רצועת עזה והגדה המערבית, בעקבות החרפת האלים בין פלסטינים לישראלים. להטלה הסגר הגדל היו השלכות מרתקות לכתח על מצבם הכלכלי של חושבי הרצועה והגדה. הסגר מנע מ-130

¹⁹ ראו גזית 1996; Castells 1989; Soysal 1994; Jacobson 1996.

²⁰ ראו גזית 1999; פדהצור 1996; ביילין 1985; Lustick 1993; Kemp 1999.

אלף פלסטינים הגיעו למקומות העבודה בתחום החקלאות, ייצור מזון של מובטלים קבועים שדרדר באופן ניכר את המצב החברתי והכלכלי של הפליטים, תוך כדי ההברת התלות בישראל. הטלת סגר, מצער מניעתי כנגד ביצוע פיגועי טרור בתחום החקלאות, לא הייתה חדשה. אולם עקב היידרורות המצב הביטחוני, שהחל בדצמבר 1992, הסగר נחפה לאמצעי עיטה מרכזי של ממשלת ישראל כלפי הפליטים, עד כדי כך שהוא הפך את גבולות מדינת ישראל ל"גבולות ריצ'רד". — קלשונו של השיר לaicות הסביבה אז, יוסי שיריד (הארץ, 3.3.1955, 19–20). כך, למשל, ב-1993, רצועת עזה הייתה נתונה לסגר שלושה ימים בספטמבר, 19 יום בדצמבר (עשרה מתוכם בעקבות גירוש 415 פלסטינים חברי חמאס בידי ממשלת ישראל לבנון). ושישה ימים בمارس (Roy 1994, 15). מנקודת מבט ישראליות, הסגר היה עלול לשאת תוצאות חמורות, אל מולו נמצא פתרון כלכלי ופוליטי זול באמצעות יבוא מהגרי עבודה מעבר לים, שהחליפו את כוח העבודה הפליטני בענף החקלאות והבנייה באורח מהיר ויציב (Bartram 1998).

ה"סגר הגדול" חסיר את הקרען למגמה חדשה, שאפיינה מאוחר יותר אתטיב היחסים בין רצועת עזה, ה"אטורומית" חיליה, והגודה המערבית, לבין השלטון הישראליים: גירושין פוליטיים. אמנם גירושין שאין בהם חלוקת רכוש שווה (Roy 1994), אך גירושין שיש בהם הפרדה פיסית בין יהודים לפלאטינים למרחב שעדי לאותו זמן הרגע כבלתי ניתן לחלוקת. התבטאות על נחיצות קיומו של "מרחב הפרדה", שיחוץ בין ישראל לפלאטינים, נשמעו אף בither שאות בעקבות גל פיגועי הטרור, שארעו בתקופה כהונתה של ממשלה העברודה, שבראשו יצחק רבין המנות. רבין הורה על הקמה ועודעה ביטחונית מיוחדת, בראשותו של שר המשטרה אז, משה שחל, לניטוח "תוכנית מרחב הפרדה" שחייבת הצעות להקמת מעברים, תגבור הביטחון השוטף והמערך המשטרתי. תוכנית "מרחב הפרדה" באה להחליף את התוכנית למיגון היישובים הסמוכים לגדר, והדגישה את הצורך בחינוי בקיום חזק פיסי ומוחשי בין שטחי המדינה למה שמעבר לה.²¹ תוכנית זו הייתה צעד אחד בסדרה של פרקטיקות, שהתקיימו לאורך כל שנות התשעים, ונועד להנchia את הגבול המחוק, "להחיתו" מחדש, ואגב כך, تحت לו לגיטימציה. כך למשל, באוגוסט 1998 אישר הקיבוץ הביטחוני הקמת קו מכשולים בין ישראל לגדר, לאורך כ-80 ק"מ לא רצופים, במטרה לאטום את הגבול. לשם כך הוחלט על נקיטת סדרה של אמצעים, ובهم הנחת מסילות ברזל מולחמות על עמודים, חומות נמוכות וערימות סלעים, אך גם אמצעים מתחכמים יותר, כמו הצבת מצלמות וחישנים אלקטרוניים לשם איתור והתרעה. המנייע המיידי לפROYKT, שעלוונו נאמדת ב-100 מיליון שקל, היה לשים קץ לאחת מן התעשיות המשגשות ביותר, שקבעו לאחר תחילת יישום של הסכמי ההפרדה בין שטחי הרשות הפלסטינית לישראל: גניבות רכב בישראל והברחותם לגדר — גניבות

²¹ ראו וראיון של איתן רבין, רואבן שפירא, אלף בן: "שחל: אין מנוס מקיים 'מרחב הפרדה'", הארץ, 23.3.1995.

שהגיעו למספר-שיה ב-1997, שבה נרשמו 46 אלף מכוניות גנובות, ש-80 אחיו מהן הובילו לשטחים.²² אולם כורור, כי הקמת קו המכשולים ממשי נתנה תוקף מוחשי לרעיון ההפרדה, שהחל קורם עור וגידים מאז שממשלות ישראל זנוחו את ההנחה, כי אפשר לעזרה את האינטיפאדה בקו הירוק.

במלים אחרות, אם האינטיפאדה החזירה את הcano הירוק למודעה הישראלית, כסמן קרטוגרפי מוחשי בגיאוגרפיה של פחד וחרדה, והציבה את השטחים שמעבר לו כ"אזורים" לבנייה – הרי שיח ההפרדה הענק עורך עורך לקו הנרמס. חכמיה להיפרד מן הפליטינים, הגולמה בנוסחת ההפרדה ובהסכם המדיניים שהעניקו לה תוקף – באישור הכנסת ובהסכם רוב הציבור בישראל²³ – החזירה בעקביפין לאבול את משמעותו ה"גבולה",

בӈגדירה אותו מחדש כגבול הלגיטימי של המרחב הפוליטי והחربותי בישראל.²⁴ מובן שאין בהצבת מחסומי גבול ובהנפקת כרטיסים מגנטיים ל"מעבר הבתו" ככלעמן, כדי לבטא הפרדה ממשית בין אוכלוסייה וטריטוריה ישראליות מזו, ולפליטינים מזו. למעשה, שורה ארוכה של תרחויות מעידה על האmbיוולנטיות הטמונה ברגען ה"הפרדה", כפי שהוא מתmesh עד כה, ומעלה את שאלת אופייה ומשמעותה: האם "הפרדה" פירושה הכרה בקיים שביתה הנשך, כגבול הקבע של ישראל, והכרה ב/osות הפליטנית כ"מדינה"? או שמא היא חלק מתפיסה ביטחונית ופוליטית הדומה בתכניה ובaprornותיה לזו של ישותה את מדינת ישראל מאז שנות החמשים, ולפה ישראל מוקפת אויבים ועליה לכונן גבולות רחבים שעמדו לה בעת פלישה? (ראו בן 1999; בנבנשטי 1999א).

המשך הבניה בתתchnיות והרחבתן (ראו שרגאי 1999), ופיתוח רשת הכבישים הישראליות לשם שליטה מרחבית עילית בשטחים שיישארו בידי ישראל בעקבות ההסכם, מציגים את הדוד-משמעית של רעיון ההפרדה. כך, למשל, בעוד שב-1995-1997 נסללו במדינת ישראל 1,071 ק"מ כבישים, שהם ק"מ כביש לכל 5,500 נפש, הרי בגדר נסללו באותה עת 124 ק"מ כבישים, שהם ק"מ כביש לכל 1,360 מתחנלים יהודים (ראו אפרת 1998). אם נוסיף לכל אלה את המשך שליטה של ישראל על המעברים היישתיים, על שדות התעופה ועל הנמל הימי של עזה ועל מקורות המים, הרי דומה כי משמעותה של ה"הפרדה" מסתכמה עד עתה בהמשך הכיבוש עם קיר חדר-סטרי באמצעות (Roy 1994; Shatz 1999).

אולי הביטוי הבולט ביותר למגבלות של רעיון ההפרדה, כנוסחת פלא פוליטית להיפרד מן הפליטינים ולהעליהם מஅחורי הגדרות (ראו אליצור 1999), הוא המראה של

²² "המכשולים בקו התפר יוקמו בארכעה איזוריהם שבhem מעבירים מכוניות גנובות", הארץ, 18.8.1998.

²³ על נקודות ה"הסכם", המאפיינות את גמפות המדיניות שהוצעו על ידי מפלגות ותנועות פוליטיות

שונות בציורו ובקשרו 매우 הסכם חברון, כhab אלישע אפרת (1997).

²⁴ כך החבטא שר המשפטים אז, דוד ליבא, בבקשתו באירוע בימואד 1993: "אתם ישראלים הגרים מחוץ לגבולות ישראל, מחוץ לגבולות הכנסת, ומחייב לגבולות המשפט והחוק הישראלים" (ראו נעם).

רבותה פלסטינים מהשטחים, העוקפים יומיום את מחסומי הגבול כדי להיכנס לעבודה בישראל (כ-60 אלף, על פי האומדנים של מערכת הביטחון הישראלית). פעולה זו נעשית לא פעם בשיתוף פעולה מצד כוחות הביטחון הישראלים, שביד אחת בודקים אישורי מעבר, ואילו ביד השנייה מכסים את העניים מלראותם (ראו אלדר 1999; רובינשטיין 1999; שיף 1999). תופעה זו מאשורה את הכשל הטמון ברעיון ההפרדה, ובניסיון למשה בהקשר המקומי מבלי להביא בחשבון את הפער העצום בין הכלכלה הישראלית לבין הכלכלה הפלסטינית, ואת העובדה כי בעודו תוצר לנפש בישראל מתקרב ל-17 אלף דולר בשנה, בשטחים הוא נוע בין 2,000 ל-3,000 דולר לשנה, עם שכר עבודה יומי של 30 שקל ליום עבודה בעזה ושיעורי אבטלה של 20 אחוז בעזה ו-15 אחוז בגדרה (ראו שקד 1999). במצב כזה, אין פלא כי יש המדים את המחסומים ואת מעברי הגבול המקומיים בארץ, בכית לחם ובמכבאות ורמאלה ל"דילות ולא קירות" – מעין מעבר-גבול אבסורדי בגבול שאינו קיים מבחינמתם של מעסיקים ישראלים המבקשים עבודה זולה, כמו גם מבחינמתם של עובדים פלסטינים הטרים אחר פרנסה.²⁵ אחרים רואים בעקרון ה"הפרדה", הגולם באוסלו, מגמה מכונה של מדינת ישראל ליצור מצב של "גירושין פוליטיים", תוך שמירה על "ניסיונו לככליהם" המועדים למנוע מהפלסטינים עצמאות מדינית (Roy 1994, 12).

בין כה וככה, אין להתעלם ממייד אחר המתגלה בהצבת מחסומים וגדרות, ואשר אינו ניתן לצמצום למשך ייעילותם או לכווננות הנסתורות של אלה המופקדים על שמירתם: המימד הפרופורטיבי של ריבונות וגבולות, מימד טקסי של הגבול שאין לו חכלית פרט להפגנה סמלית של קיומו (Kemp and Ben Eliezer 2000). הצבת גבולות ועובדות גיאו-פוליטיות, כגון אלה הגלומות בהסכם אוסלו א' (24.9.93); אוסלו ב' (5.10.95); הסכם השלום עם ירדן (26.10.94); הסכם חברון (16.1.97); הסכם וואי (17.1.98); והסכם שארם (8.9.99) – מלacuteות וABSPATHיות ככל שיהיה – יוצרות דינמיקה של הפרדה נפשית בין בני אדם לבין טריטוריה, שלא מכבר ראו בה "מולחת". ביטוי לכך ניתן למצוא בתופעה שצמחה באחרונה בנוף התירועים המקומיים: "טיורים מרוחבים ובתוחים" בשטחי הרשות הפלסטינית, בהדריכת מדריך פלטייני ובליווי המשטרה הפלסטינית, המבטים חוויה נפלאה של ערבית תרבות ומוסיקה פלסטינית... וביקור ברצועה עזה במחיר מציאות של 220 שקל (כולל ארוחת צהרים). בנבנישתי מצבע על המסר הטמון ביוזמה מטהרת זו של חברות תיירות מקומיות: מחסומי הגבול וכיון "מדחב הפרדה" הם הוכחה להצלחת תומכי ה"הפרדה" "להוציא את עזה מטל-אביב" ולהעמיד חולפה ל시스템 מועצת ההנהלות, "יש"ע זה כאן".²⁶

רענון ההפרדה זוכה לאתגרים מגורמים שונים, ובראש ובראשונה מלאה שיש

²⁵ ראו בנבנישתי (1999א); בהקשר זה ראו גם את הכשלת השביטה, שארגון "הוועדה הלאומית למancock בהנהלות" בראשות הפלסטינית, על ידי פועלים העובדים בהנהלות בוגש קטיפי – עמירה הסתירה (ראו הס 1999ב; הראל 1999).

²⁶ על המאבק הפוליטי בין "יש"ע זה כאן" לשטחים זה שם" ראו בנבנישתי 1999ב; בכדר 1999; פיגה 1999.

לهم מה להפסיק מישומו. הניסיון להביא לארגון מרחבי מחודש באזרע, הכרוך בנסיגת טריטוריאלית ובדה-AMILITARY-IZHIA של אזרע גבול ואזרע ספר, יוצר מה שדניאל בן-סימון מכנה "חרדת שלום" בקרוב תושבי קו העימות וההתקולות (בן-סימון 1999). חרדה זו נובעת מהתערעות הסימביוזה בין יישובי קו הגבול וציבור המתחלים לבין הפרויקט המדינתי של יישוב הספר. מנוקדת מבטן של קבוצות אלה, רעיון ה"הפרדה", הגלום בהסדרים פוליטיים, פוגע באינטרסים הקיימים שלhn — משום שהפרדה מחוירה את הגבול לחייהם, כמו במקרה של יישובי הצפון (ראו הראל 2000; גבירץ 2000), או משום שהמתישבים עצם עשוים, במצב של פינוי התקולות, להיות "מוחזרים" אל תוך גבולות המדינה, במקרה של מתחלים בגדר והברמת הגולן.²⁷

אתגדור רעיון ההפרדה הטריטוריאלית קיבל ביטויים שונים, שהתרגמי בהם היה רצח ראש הממשלה יצחק רבין, ב-4 בנובמבר 1995, בידי יהודי דתי-לאומי שמתנגד לנסיגת טריטוריאלית מותקן אידיאולוגיה פוליטית ותיאולוגית של ארץ-ישראל השלמה. אולם, עד כה לא היה בכלל כדי לעוזר את רעיון ההפרדה. נחפוץ הוא: הצלחת רעיון ההפרדה הتبטהה בכך שמעשי המתנגדות לאוסלו נחפכו עד מהרה ללא יותר מגירסה ריאו-לאית של "ציונות חילוצית", הרואה ביצירת עבודות בשטח תגובה הולמת להחלטות המגבילות את השאיות הטריטוריאליות של הקולקטיבי הלאומי. למשל, בינוואר 1994 — כתגובה "ציונית" הולמת" על הסכם אוסלו — הכריזה הנהגת המתנגדים על "מצצע מכפיל". התוכנית כללה הקמת תריסר התקולות חדשות — כנגד כל התקולות קיימת, הוקמה אחת נוספת בסמוך לה, ומכאן השם "מכפיל". גם המוטו של "עובדות בשטח", שעליו התבוסטו יוומי המצצע, העיבו על אופיו הריאו-לאומי של מה שהוגדר בעיתונות כסימולקרים התישבותי של יישובי "חומה ומגדל" של שנות השלושים, בנוסחת אולפני דיטני.²⁸

גם צעדות זההות עם "ארץ-ישראל" לא נעדרו מופיעי ההתקנות. למשל, בעקבות חתימת הסכם עזה-יריחו תחילת, התפרסמו מודעות שקראו "לדעת ליריחו ולהביע שבועת אמונים לארכז-ישראל באמצעות רגינגו, ביום החתימה על החסם האו-מלל בין ממשלת המיעוט לבין אש"ף".²⁹ הגדילה לעשות רשות העתיקות, אשר ערב חתימת הסכם העקרוניות בין הפליטים לישראל על מנת אוטונומיה לחילים מהרצתעה ולעיר יריחו, הziעה לממשלה להרוחיב את שטחם של מחנות צה"ל ואת גבולות שטחי האימונים באזרע יריחו וברצועה, כדי להכליל בהם אתרי עתיקות (ראו טל 1993). כמו כן, רשות העתיקות יזמה סדרה של חפירות במדבר יהודה, שנעשו לאתר מגילות גנו-ות בטרם עברו השטח לידי הרשות הפליטונית. היוזמה, שאומדן עלותה היה מיליון שקל, זכתה לשם צופן: "מצצע מגילות". ואכן, החופזה שבה היא ארגנה, והחותמת שנلوותה לאירוע, העמידה את החפירות כמצצע-מחטף צבאי לכל

²⁷ על הלך הרוח בקרוב מתחלים, לנוכח צמצום האבטחה הצבאית בגדר, ועל דיבורים על נטישה, הפקרת, ודריפה פוליטית, ראו אושפי 2000.

²⁸ הארץ, 26.1.1994; דיעות אחרונות, 13.2.1994.

²⁹ דיעות אחרונות, 3.5.1994; "שבועת אמונים לארכז-ישראל", מודעת של מטה מאזן.

דבר (ראו שגב 1993). לצדדים של אתגרים אלה, שהמשותף להם הוא הניסיון לקבע את מצב הכביש, ניצב אתגר אחר, חדש ברצף התפישות הטריטוריאליות המקומיות. תפיסה זו היא תולדה של שיח נרחב יותר המתרחש ברמה העולמית, ומדובר על קריסת גבולותיה של מדינת האומה ועל כינונם של מובלעות טרנס-לאומיות.

עוגניות מתחנים, נפט מעומאן: הגבול בשיח הטרנס-לאומי

החזון: "גבולות של מפעלים משותפים, במקום גבולות של גדרות חיל ושדות מוקשים" (בן-ז'דור 1999). ההיגיון: "אין מי שישלם למדינות המזרח התיכון על השיגungan המלחמתי הנמשך שלהם". כך כותב השר שמואן פרס מקומ מושבו במשרד הממשלה החדש לפיתוח אזרחי, שנתרף על פי מידותיו. והוא מוסיף:

אם המזרח התיכון לא יאמץ לעצמו כללה גלובלית ותשתיות אזורית – ילדיו ישלו את מחיר הפיגור... הכלכלי הנובע מהתעלומות מכללי המשחק של הכלכלה החדשה... מי שמסתכל אל העתיד, צריך להבין שלא הכל הוא עניין של שטחים. ישראל תעשה בתבונה, אם תסייע בידי הפלסטינים להקים משק מודרני ומשמעותי במסגרת דמוקרטית אמיתית, ותפעל באזרע כולה להקים תשתיות מודרניות – וכך על פערים מאימים, כרשת התחרויות בעולם החරש, וכוסולם לעלות בו במדרגות הכלכליות" (פרס 1999).

לצד השיח הטריטוריאלי ה"ניאו-ראיאלי", שאחד ברק הוא מנציגיו הבולטים, המעודד במרכזו את ה"גבול" כקיר מגן בין יישויות פוליטיות ריביות, מזה, ולצד השיח הטריטוריאלי שמקש לקבע את המצב הספריאני של א-יסיפוח/א-ינסיגנה מהשטחים, המתקיים עדין ברמה זו או אחרת בחלוקת שותים של הגדר והרצועה, מזה – מתפתח בשנים האחרונות שיח טריטוריאלי שונה, המבקש לשבר את הדיכוטומיה גבול/ספר. מטרתו אינה לתחום גבולות ולקבע יישויות פוליטיות נפרדות אלא לעודד תנועה וזרימה שחוצה גבולות. תכתיו, כפי שפרש היטיב להגדיר, היא להפוך את הספר הצבאי לספר של אפשרויות כלכליות ויצרניות שימקם את מדינות האזור, ואת ישראל בראשן, בחזיות הפיתוח בעולם שכלי המשחק שלו אינם עוד גבולות וטריטוריה אלא מובלעות של פוליטיקה זההיות א-טריטוריאליות (Basch et. al. 1994; Ong 1999).

יש המלgalים וטענים, כי השיח הטרנס-לאומי על "מזרח תיכון חדש" אינו אלא מונולוג של איש אחד הנשען על שני רגילים לצורך מימוש חזונו: האחת ממלתית, בטורף תפקידו כשר משרד לפיתוח אזרחי, והשנייה חוויק-ממשלתית, באמצעות מרכז פרס לשלים (ראו למשל בן-ז'דור 1999). אולם, תפיסה זו נאיבית, משומ שaina מביאה בחשבון התפתחויות הצומחות בשטח, ואשר הופכות את רעיון כינונו של מרחב אזרחי מזרח-תיכוני מ"בדיחה לחידה", כלשונו של העיתונאי עקיבא אלדר (1994). כך, בעשור האחרון אנו עדים

להתרחשויות היוצרות מציאות חדשה, שמתעצבת מאחוריו הקלים של הסדרים מדיניים. מדובר במגמה הדרגתית אך בוטחת של עידוד זרימת הון, כוח עבודה וסחרה המקשרים בין המזרחה התיכון של מעלה, זה המתנהל בלשכות של מעצבי מדיניות, לבין המזרחה התיכון המאוד מוחשי של מטה, הנמצא במתפרות של אזור חופשי בקרני, אירובי שבירדן ועל קו התפר; בתורות של פועלים המאצופפים יומיום במעברי הגבול כדי להיכנס לעבודה בישראל רעב; או בנהירה המחדשת של אלפי ישראליים בשבותם לערים פלסטיניות של קו הגבול — קליליה וטול כרם — כדי לעזוק קניות בזיל הזול. כאמור, כל אלה אינם אלא ביטויו למה שרטולה (Rotella 1997) מכנה ה"עולם של מטה", המתחווים בשעות הדמדומים באזורי הגבול.

להלן מקצתן ההתרחשויות, המצביעות על האופן שבו שיח הטרנס-לאומיות קורם עור וגידים במציאות המקומית והאזורית. את חזון ה"מזרחה התיכון החדש" מבקשים ליישם במציאות, שבה כ-200 אלף פלסטינים מהגדה ומרצועה (כשליש מכה העברדה הפלשתיני) מצליחים למצוא פרנסה בישראל. על פי אומדנים של מערכת הביטחון הישראלית — כ-60 אלף איש מהם נכנים לישראל עם רשיונות עבודה, עוד כ-33 אלף רשאים להיכנס לצורכי מסחר, 25 אלף איש עובדים בהתקנוליות ברצועה ובגדה וכאזור התעשייה שבקו התפר, וכ-60 אלף איש נכנים לא היתר (רובינשטיין 1999). כניסה פלסטינים חסרי רישיון עבודה מזויה בмагמת עלייה מאז אוקטובר 1999, עקב פתיחת ה"מעבר הבטוח" שדרכו עברים תושבי הרצועה לגדרה, ומשם לישראל. קצב ההגירה מהרצועה לגדר עומד על 600–800 איש ביום, רוכם צעירים בגיל העבודה. הם בורחים ממצב של עוני ואבטלה, שהשנה הגיעו בעזה לשיא חדש מאז 1992 (שירף 1999). מדי בוקר הם מתיצבים ב"שוק העברים" בערים הגדלות, או בקר התפר, כדי לעבוד בסבלות, בבניין או בניין (shed 1999).

בגבול הצפון קיימת תופעה דומה, אך בממדים קטנים בהרבה. כ-1,800 איש ואשה מdrooms לבנון מגיעים מדי בוקר לשער פטמה שבמטולה כדי לעבודה בישראל, ושבים ב-14.30 בצהרים; ל-500 אנשים נוספים יש אישורי שהייה בישראל בכל שעوت היממה. הפעלים, כ-60 אחים נשים ו-40 אחים גברים, מועסקים בעיקר בבניין, בכתמי מלון ובחקלאות בקיבוצים ובמושבים בצפון.³⁰ באחרונה נוצרה תחרות קשה בין לבנונים, שנהפכו לקלפני עבודה, לבין קלפני שיפוצים ישראלים. על הפעלים הלבנוניים מפקח משרד הסיעור האזרחי ביחידת הקישור לבנון. את הפיקוח-ובפועל מבצע קצין מטה של משרד העבודה והרווחה, המבקר במפעלים ובשדות. לטענת הקובלנים הישראלים, "העסק נהיה פרוץ... העבודה שלחת היפה לשגרה ובסגרה כולם רדומים, או שפanton זה לא מפרע לאף אחד" (ראוא גל 1999).

³⁰ העבודה בישראל היא אחת הדרכים העיקריות לשמר על האהרה לישראל ברכבת תושבי דרום לבנון, אמצעי להשגת שקט העשייתי בקורב האוכלוסייה האזרחית בדרום. הפעלים הלבנוניים מקבלים אישור עבודה בישראל, אם הם עומדים באחד משני התנאים הבאים: אחד מבני המשפטה משרת בצד"ל; אחד מבני המשפחה מת או נהפט לנכיה בזמן פעילות צבאית בצד"ל או בסיוע האזרחי (ראוא גל 1999).

חמונה אחרת, המאשרת את אופיו הניאו-ליברלי של השיח הטרנס-לאומי בישראל: בסוף שנת 1999, בזמן ששיעורי האבטלה בישראל הגיעו למדדים חסרי precedents, דוחה בתקורת על ביקורו של שר העבודה והרווחה, אלי ישעיהו, בירדן, צעד נוסף של התקרכות בין המדינות. תכלית הביקור הייתה לחותם על הסכם, שלפיו 400 עובדים ירדנים יקלטו אישורי עבודה באילת, בעיקר בתחום המלונאות. לטענת ישעיהו, מרוורך רק בראשיתה של מגמה שתאפשר את כניסה של עובדי היגור ירדנים. השווים בישראל למשך שנות העבודה בלבד וחזרם ללון בדירות, עדיפים — לטענתו של השר — על פני עובדים זרים שעובדים היום באילת.³¹

תחום בולט, שבו ניכרת השפעתה של חלוקת העבודה הטרנס-לאומית המתהווה והולכת באוצר בעיטים של הסכמי שלום, הוא תחום הטקסטיל. מאז 1995 נסגרו בישראל כ-70 מפעלי טקסטיל. במקביל, כ-25 חברות טקסטיל ישראליות החלו לייצר את מוצריהן בירדן, במצרים ובטורקיה. לאלה יש להוסיף את המתפקיד שנטחן באזרחי התעשייתית שעל קו הגבול ועל קו התפר עצמו, המזוהה בבעלות ישראלית ומעטיקות פלسطיניות (ראו ל' 1999). התMRIין לכך הוא ממשן כלכלי: שכרה היומי של תופרת בשטחים מסוימים כ-25 שקלים, ושכרה של מופורת בירדן הוא 150 דולר בחודש. תהליך זה הוא חלק מ嚮מגה כלכלית יותר המאפיינת את הכלכלת הגלובלית — הקמת "אזור תעשייה מאושרים" (Qualifying Industrial Zones). מדובר בפרישת תהליכי הייצור מרחב אזרחי, קרי: ייצור של מוצרי טקסטיל, המנהל על בסיס חלוקת עבודה חוץ-גבולה. אחד כוה פועל היום בחסאן שמצפון לעיר ארבד שבירדן, ושלושה אזורים נוספים נמצאים בתהליכי אישור סופיים, בעקבות הסכמי שיתוף הפעולה שנחתמו ב-1998 בין ישראל לירדן, למצרים, לטורקיה ולשות הפלסטינית, ואשר נועד להגדיל את הפוטנציאל" הטמון באזורה. במדינות אלה שכר העבודה נמור באופן ניכר מזה המקובל בישראל. העברת חלק מתהליכי הייצור אליו תאפשר לצמצם מאוד את ההוצאות ולהגדיל את הרווחים. יתרה מזו, מדיניות המשתתפות ב"מודולעת תעשייתית" יכולה ליהנות מהטבות מיוחדות כמו פטורים ממכס,ישראל כבר נהנית מהן במרקף הסכמי הסחר שלא עם ארצות הברית. מספיק שהבגד ייגוז בישראל, כדי שייהנה ממעמד של מושד ישראלי פטור ממכס בארץ הארץ. חברות דלתא היא דוגמה לימוש מושם של פוטנציאל הייזוא ה"ישראלי". היא מייצרת במצרים, בירדן, בישראל, בטורקיה, ברומניה ובסקוטלנד. את חומר הגלם מייצרים בעבודה בחו"ל, את התוצרת היא מייצאת לחו"ל, וגם את מנויותיה היא סוחרת בחו"ל (ראו ברויאר 1999).

דוגמה נוספת מתחום הטקסטיל, הממחישה את המסתור מאזרחי נסחתה ה"מזוח התיכון החדש", היא חברת גולף, שתוצרתה נחשבת אופנתית, באיכות גבוהה, וביעיר — ישראלית. בחינה מדוקדקת של תהליכי הייצור של מכניים של גולף מגלה, כי החוטים מיוצרים בהודו, בסרי-ланקה או בסין, מכותנה שగודלה בדרום קוריאה ובמזרחה אסיה; עיבוד

הבר מתבצע בגרמניה; התפירה והגמר נעשים בתחום קרני שברצועה עזה; התווות מיוצרות באיטליה, ואילו עיצוב המכנסיים ומכירותם — בישראל (ראו קזין 1999). מה מסתתר אפוא מאחורי "מזהר תיכון חדש"? מה שמסתתר, מן הסתם, מאחורי כל חווית האומרת "made in Israel": מוצר שהליך ניכר מתחילה ייצורו עשה הרחק מישראל, בידי עובדים לא-ישראלים, במדינות עניות שבהן נהוגים תנאי עבודה ושכר ירודים.

התוחשיות אלה מצבעות על כך, שמקור השיח הטרנס-לאומי המתהווה נגזר מחשיבה כלכלית ניאו-ליברלית, שרוואה בעקבו השוק החופשי החוצה גבולות מענה לביעות פוליטיות. יש לציין כי במקביל להלן, ניתן לאתר מובלעות של שיח ופעילות חוצי-גבولات המשוות ל"מזהר תיכון החדש" משמעות אחרות. היא נישאת בעיקר על ידי ארגונים לא- ממשלתיים (NGOs) העוסקים בהגנה על זכויות האדם והעובד, ופעילותיהם מתמקדת בעיקר בהגנה על זכויותיהם של מהגרי עבודה החפים בישראל ופלסטינים שאינם אזרחי ישראל. הכוונה היא לעמותות כמו קו לעובד, רופאים לזכויות אדם, האגדה לזכויות האזרח וכמו כן עמותות העוסקות בנושאים אקולוגיים, בזכויות בעלי חיים ועוד (בן-אליעזר 2000).

עדין נותרה בעינה השאלה של אופי היחסים בין ישראל לשכנותיה המזרחי-תיכוניות. האם התוחשיות המתיקיות בחוטטו של השיח הטרנס-לאומי מבשרות על מגמה של חלוקת עבודה חדשה ברמה האזורית, דומה לו שצמיחה בגבול ארצות הברית-מקסיקו בדמותן של *maquiladoras*? אלה הן מובלעות יוצר המתקימות באזורי סמוך לגבול, שב簟ן הצד האמריקני מספק את התשתיות התעשייתית ונוהנת מהקלות משמעותית במס, מסובסידיה ממשית, וכוכובן מכוח העבודה הזול שמספק הצד המקסיקני. מדובר בעיקר בתעשייה טקסטיל, אך גם בתעשייה חלקית מכנית וביצור רכיבים אלקטرونים. רצוי לציין, ששיפור התעסוקה במובלעות אלה גדל מכמה מאות עובדים בסוף שנות השישים לכ-900 אלף עובדים היום (Williams 1999, 140), וכי גידול בלתי מבוקר זה מתבצע בנסיבות הסכמי סחר חופשי, שדובי השיח הטרנס-לאומי בישראל כה מיזהלים להם. במקורה הצפון-אמריקני מדבר ב-NAFTA (North American Free Trade Agreement), שאמן נכנס לתוקף רק ביוני 1994, אך לא עשה דבר כדי למנוע את *Maquilization* של שוק העבודה המקסיקני (שם, 141).

האם במקביל לחידשו של העוזץ הסורי, והכמיהה לנורמליזציה ("לנגב חומוס بدמשק"), נרकמות כבר באגפי התכנון והחשיבה של משרד העבודה, התעשייה והאוצר היישראליים תוכניות מגירה ליבוא מהגרי עבודה זולים שאך אתמול היו מעבר לגדת התיל?ומי יודע אם אזרחים מפוזדים-לשעבר לא ייהפכו ברבות הימים ל"אזרחי תעשייה מורושים", שיוקמו ביוזמתם של מפוני רמת הגולן ובבסוזה הנדייב של המדינה, בדומה לפארק התעשייה המוקם בימי אלה ממש בין ישראל לירדן על גdotות נהר הירדן, מדרום למעבר הגבול שייח' חוסיין, על אף ועל חמתם של ארגוני איכות הסביבה ובברכתם של יזמים ובעלי הון? (ראו רינת 2000). בimentiים, יש די והותר יטודות להנחת כי השיח הטרנס-לאומי

על גבולות אינו מונולוג של איש אחד, כי אם מציאות קונקרטיה שבה מוחלפת החציה האלימה של הגבול בידי הצבא בחציה פחות אלימה, אם כי לא פחות דושנית, בידי מערכות הון קפיטליסטיות.

הערות סיכום לסיפור שלא נגמר

בשנת 2000 — וביצומם של "שיחות שלום", חתימת הסכמים ואף יישום — הגבול עדין נותר מושא של שניות. אוצר המושגים וההגדרות של ממשלות ישראל השונות שופע ביטויים סגוניים כמו "עומק הנסיגה כעומק השלום", "חופה המזרחי של הכנרת" או כל חוף מזרחי אחר, "קו הים", "קו האש", "גב ההר", "הסדר סופי" ו Robbins נוספים, המשמשים מושגים "עוקפי גבול". כאילו נאסר עליהן לנוקב בקול רם בשמו המפורש: גבול (ראו בראל 2000).

לא מבזולנטיות זו ביחס לגבול יש שורשים עמוקים מכפי שנוהג לטען בשיח הציבורי הישראלי ובמחקר האקדמי. אמר זה עסק בשפות הטרייטוריאליות שבחן חוות, מדברים, מדמיינים ומקיימים, הלכה למעשה, גבולות בישראל של שנות החמשים והתשעים. ניתוח יציגו של הגבול ואופן קיבועו בתודעה הקולקטיבית, בשתי תקופות אלה, מצבע על קיומן של שפות טרייטוריאליות שונות בז'זמן. שפות אלה, טענתי, מבדאות את המתח שבין המרחב המדינה לבין המרחב הפיסי וההשמי שבו מדינות האומה את עצמה — מתח שהמושג המוקף (hyphenated) "מדינת-אומה", המניח כי שתיים מדברות בקול אחד, אין מצליח להסתות. דיבורה ההפול של מדינת האומה ביחס לגבולותיה בישראל הוא חלק מפוליטיקה טרייטוריאלית, שיוטר מהיא עוסקת במיקומו של הגבול, היא מסגירה את משמעותו הבעייתית כרכיב של זהות קולקטיבית.

התמקדות בדיאלקטיקה שבין גבולות זהות קולקטיבית, בשנות החמשים כמו גם בשנות התשעים, נועדה להראות כי בניגוד לאופן שבו היא נזכרה בזיכרון הישראלי, "פתחת הגבולות" בעקבות מלחמת ששת הימים לא היא שטינה את תחילתו של הסיפור המסתכם שבין גבולות טרייטוריאליים להזות קולקטיבית בישראל. וזאת, כשם שאין בהסכם אוסלו כדי לחותם על סיוםו.

בניתו של יוצוגי הגבול בשנות החמשים, האבעתי על האופן שבו דיבורה ההפול של מדינת האומה ביחס לגבולותיה טיפה תודעה אירונית, שהעמידה את הגבול לדין ולבחינה בalthi פוסקים, ולא הניחה לו להפוך ל"מובן מאליו". קיומה של תודעה זו אמן אינו מסביר את השינוי הטרייטורילי שהתחולל בעקבות מלחמת 1967, ואף לא את המלחמה עצמה. אולם, יש בו כדי להסביר את הנכונות לו, ואף את ההיררכיות החוצה מחנות פוליטיים, מ"ימין" ומ"שמאל", לקבוע העמימות הטרייטוריאלית של ישראל לאחר המלחמה. עימות זו, שנסמוכה כשלשה עשוירים והופאה במדיניות של שמריה ה"סטטוס קו", השעתה את הדין על גבולות, ולפיכך אף השחתה את בירור אופייה של אותה זהות "פנימית" שהגבול

אמור לתחום, ואף לכונן.³² מלחמת 1967 הייתה אמונה האירוע שאפשר את פתיחת הספר, אך בשום פנים ואופן לא אירוע מכונן של זהות מרחכית, הרואה בקיום של גבולות אבן נגף במימוש מדינת האומה.

שיח הגבולות, המתנהל בישראל בעשור האחרון, אף הוא אינו חד-משמעי, אולם טרם התברר מה משמעות קיומה של שנית זו ביחס לקויה המתאר הפליטיים. מייצוגו הגובל, כפי שהם עולמים מתוך הדיוון על ההפרדה ומודברי תומכיה הבלתיים, וביניהם ראש הממשלה הנוכחי, אהוד ברק, קשה להסיק מה משמעותה של הפרדה ביחסים שבין ישראלים לפלסטינים. האם הפרדה פירושה קיום מדינת ישראל לצדה של מדינת פלסטין כיישויות ריבוניות שוות? או שמא מדובר בקיום מדינת ישראל מתחמת באורה חד-צדדי, ולצדיה, אריכיפלג בעל גיאוגרפיה פוטט-מודרנית של ממש בדמותם של איים פלשתיניים בעלי ריבונות מוגבלת?

אם ביחס למושגתו ה"חיצונית" של הגבול בשיח ה"הפרדה" לא ניתן לספק תשובה חד-משמעית, הרי ביחס לפונקציה ה"פנימית" שלו, נדמה כי התשובה ברורה יותר. בדומה לשיח הטריטוריאליסטי של שנות החמישים, שביקש להיות מרכיב יסודי בכינון "עם" שקיים הקולקטיבי לא היה מובן מלאו, גם הדיוון על הפרדה מתחווה בשנות התשעים על רקע פירוקו של הקולקטיב הלאומי לקבוצות ולפלגים שונים, ועל רקע הנסיגה מטיפור-על גדולים אל עבר זהויות מופרבות התיימעו אל תוך עיטה ההומוגנית של ה"אומה" (Ram 1998 ; Peleg 1998). הפרדה מהפלשתינים ומהכיבוש – כך מקווים דוברי ההפרדה – אמורה להגדיר מחדש של ה"קולקטיבי הלאומי", ולעצב מחדש את קלטתו, שעותם בשלושים שנות כיבוש. אולי לעצמו קולקטיב אזרחי יותר, אולי קולקטיב דמוקרטי יותר, או אולי קולקטיב אתנו-לאומי יותר, אחד ובלתי ניתן לחילוקה.

עם זאת, ובשונה משלוחות החמישים, שבוחן התפיסה הניאו-דריאלייסטית של גבולות הייתה הנורמטיבית בקרבת מדיניות מערביות, יש בשיח המדובר על "קווי הפרדה" בעידן של הדטריטוריואלייזציה – עידן המספיד את כוחו של הניאו-דריאלייזם מכונן סדר בין-מדיני – לא מעט מן האנרכוניים. במלים אחרות, העלתה החפיפה המודרניסטית ה"מפרידה" של גבולות בישראל, בשנות החשעים, היא פרדוקסלית ובעיתית, ואפילו חסרת סיכוי כאשר דגם החיקוי – "המערב" – עסוק, מוטרד ומעורב בהתוויות קווי המתאר של עולם פוטט-טריטוריאלי. בהקשר זה צומח השיח הטרנס-לאומי בישראל, המציג את שילובה של ישראל במרחב האזרחי והגlobeי כבלתי נמנע, ואף כשללה של היישודות (ראו פרס 1999).

אף על פי שבחינה תיאורית ניתן להציג את שיח ההפרדה והשיח הטרנס-לאומי בסותרים זה זה, הרי אין זה נכון בהקשר הישראלי, שכן מימד הסתירה עולה מטעמים של פוליטיקה בין-אישית בלבד (ראו שטרסלר 1999). לא זו בלבד שאין סתירה הכרחית

³² על הפוליטיקה, שהזינה את ה"סתטוס קו" הטריטוריאלי בשנות הכיבוש, ראו צור 1982 ; בילין Kemp 1999; Lustick 1993 ; גזית 1999 ; 1999 ; פדהצור 1996 ; 1985

בין השנים, אלא שבמידה לא מובלטת האחד מזין את الآخر. וזאת, מכמה בחרינות: ראשית, מנוקדת מבטם של בעלי ההון ובעלי השורה המקרובים להם, אופציית ההפרדה מהפלסטינים יכולה להתקיים ממשום שיישראל חיבקה את אופציית הגלובליזציה, בדמותה המשנית כל כך של מהגרי עבודה לא-פלסטינים. שנית, מנוקדת מבטם של קברניטי המדינה ופוליטיקאים המונעים על ידי ריטנג, האופציה הגלובלית, בדמותם של זרמות הון וכוח עבודה, מספקת לכארה פתרון משולש לביעות לוקליות: כלכליות, פוליטיות וביתונות. אולם, כבר עצה מחברו שמה שבראשית שנות התשעים נתפס כפתרון "ארעי" ו"זול" לביעות זמניות, קרי "עובדים זרים", נחפץ לגורם קבוע, בדמותן של קהילות מהגרי עבודה ומשפחותיהם. מהגרים אלה, הנדחקים אל שולי הקיום החברתי, הכללי והפוליטי בישראל, מוסיפים וובד קונפליקטואלי חדש לבניה הריבוד, שהשלכותיו טרם זכו לדין ציבורי רציני (Kemp et al. 2000). שלישיית, השיח הניאו-יראליסטי על "הגבול", המציג את קווי הגבול כנשקים על כוחן הצבאי של מדיניות ועל מאזני הרוחה ביניהן, מקנה לישראל יתרון ברור בשותפה בכירה בזירה הטרנס-לאומית אליה היא מבקשת להשתיק (ראו אלדר 1994). לבסוף, גם שיח ההפרדה וגם השיח הטרנס-לאומי עדין מתקיים במקביל ומתחתatsu המאים של השיח המיליטריסטי, הניזון מטיפורי-על לאומיים ודתניים, ומציג את הגבול כספר צבאי, שבו תקירות פועלות עלולות לשמש עילה להתקלות ולהמשך הסכסוך. קיומה של חזנה הדידית כזו בין הגבול ה"מפרי" לבין הגבול ה"חדר", רומז על כך שגם במקרה ה-2 הגבול לא יהפוך את פני היanos שלו.

ביבליוגרפיה

- אבנרי, אריה, 1981. *החלוצים האלמוניים, הוצאה פרג, תל-אביב.*
- אורן, יעקב, 1951. *שורשים במולדת, רואבן מס, ירושלים.*
- אושפין, עדיה, 2000. "משמרת של חיל אתר", הארץ, 14.1.2000.
- אלדר, עקיבא, 1994. "עגבניות תרנישיות, נפט מעומאן", הארץ, 5.10.94.
- , 1999. "משוגעים, וזדו מהגשר", הארץ, 6.10.99.
- אליצור, אורן, 1999. "מה מסתתר מאחורי הגדר", מוסף ידיעות אחרונות, 29.10.99.
- אלעד, עופרה, 1993. "מן המגל אל החרב — הנח"ל בשנים 1948–1956", חיבור לקראת תואר מוסמך אוניברסיטה, אוניברסיטת תל-אביב, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל.
- אפרת, אלישע, 1997. "קרטוגרפיה פוליטית", הארץ, 29.1.97.
- , 1998. "כבישי כיבוש", הארץ, 23.11.98.
- אשכנזי, י., 1956. "אלקוש נכבשת בשניה", במחנה, 25.9.1956, עמ' 15–18.
- ቢילין, יוסי, 1985. *מחירו של איחוד, רביכים, תל-אביב.*
- כין, אלכס, 1982. *עליה והתיישבות במדינת ישראל, עם עובד, תל-אביב.*
- כבר, איילת, 1999. "ועזה טرس", העיר, 1.10.99.

- בן, אלוף, 1999. "גבולות, זה מה שהוא, כל השאר פינאטס", הארץ, 7.12.99.
- בן-גוריון, אורי, 1995. דרך הכוונה — היוזרתו של המיליטריזם הישראלי 1936–1956, דבר, תל-אביב.
- , 2000. "האם מתחווה חברה אזרחית בישראל? פוליטיקה וזהות בעמויות החדשות", סוציאולוגיה, ישראלית 3 : 51–97.
- بنנישטי, מירון, 1999.א. "אשלית הגבולות הרכיבים", הארץ, 14.10.99.
- , 1999.ב. "מסע אחר", הארץ.
- בן-גוריון, דוד, 1955. "אני בטוח שהנוعر בישראל לא יצליח", במחנה, 20.1.55, עמ' 8–9.
- בן-דרוד, אמר, 1999. "הוא הולך בשדות", מוסף הארץ, 3.9.99.
- בן-סימן, דניאל, 1999. "ונפילה בצפפון", הארץ, 26.11.99.
- בר זוהר, מיכאל, 1969. ספר האצנחים, לוין אפשטיין, תל-אביב.
- בראון, מרדכי, 1992. שער עזה: מדיניות הביטחון והחוץ של מדינת ישראל 1957–1955, עם עוכבה, תל-אביב.
- , 1999. "מלחמות קטנות, מלחמות גדולות: הערות נוספות לוויוכחים על מדיניות הביטחון של ישראל בעשור הראשון", קתדרה 94 : 115–154.
- בראל, צבי, 2000. "מה מפחד ב-4 ביוני", הארץ, 30.1.2000.
- ברויאר, שירה, 1999. "הHIGH-Tech שתי וערב", הארץ, 28.10.99.
- גבירץ, יעל, 2000. "תושבי הגולן לוקחים על חשבונו", מוסף ידיעות אחרונות, 14.1.2000.
- גולני, מוטי, (עורך), 1994. "חץ שחור": פעולה עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות החמשים, מערכות, תל-אביב.
- , 1997. תקופה מלחמה בקיז: הדרך למלחמת שני, 1955–1956, מערכות, תל-אביב.
- גור, מרדכי, 1977. פלוגה ד', מערכות, תל-אביב.
- גזית, שלמה, 1999. פתאים במלכודת: שלושים שנות מדיניות ישראל בשטחים, זמורה-ביתן, תל-אביב.
- גל, שרון, 1999. "תחרות בענף השיפוצים בין עובדים מלבנון לישראל: הקבלנים הלבנוניים זולים יותר", הארץ, 28.11.99.
- גלו-נור, יצחק, 1995. ושבו בנים לגבול: ההכרעות על מדינה ושטחים בתנועה הציונית. המרכז למסורת בן-גוריון, שדה בוקר, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, ומאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, באר-שבע וירושלים.
- דוואר, אייר, 1992. לנו המגל הוא החרב, יד טבנקון, רמת אפעל.
- דורוי, יעקב, 1949. "עבא קבוע — עבא עמי", במחנה, 21.10.49.
- דיין, משה, 1976. אבני דרך, עידנים, ירושלים.
- הורוביץ, דן, ומשה ליסק, 1990. מצוקות באוטופיה: ישראל — חברת בעומס יתר, עם עובד, תל-אביב.
- הכהן, דבורה, 1994. עולים בסערה — העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948–1953, יד יצחק בן צבי, ירושלים.
- הס, עמירה, 1999.א. "כישראל אומרת לא", הארץ, 15.9.99.

- , 1999ב. "הפעלים הכשילו את המאבק נגד עבורה בהתקנחות: מותרים על אידיאולוגיה
בשביל פרנסה", הארץ, 24.11.99.
- הראל, עמוס, 1999. "הערכה בצה"ל: הרשות הפלסטינית עשויה לשבע שוב את כניסה הפעלים לגוש
קטיף", הארץ, 26.11.99.
- , 2000. "אם ייראה גבול הצפון אחורי נסיגת הצבא? צה"ל מבטיח: היישובים לא ייהפכו ליעדים
מכוברים", הארץ, 7.1.2000.
- הר-צ'יון, מאיר, 1967. פרקי יומן, לוין-אפקטינ, תל-אביב.
- טבת, שבתאי, 1971. משה דיין, שוקן, ירושלים ותל-אביב.
- טל, דוד, 1998. תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה וההתפתחותה 1949–1956, אוניברסיטה
בן-גוריון בנגב, באר-שבע.
- טל, ידיה, 1993. "הרשומות העממיות: יש להרחב שטח בסיסי צה"ל ויישובים, כך שייכלו אתרים
ארכיאולוגיים", הארץ, 15.12.93.
- ינוֹקָא, משה, 1967. מקيبة עד המיתלה, ביתן, תל-אביב.
- ירדני, גליה, 1968. ירמי מן הצנחנים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- כהן, אריק, 1969. "יפויוור אוכלוסייה ומיזוג גלויות כמשימות מתנגשות", מיזוג גלויות, מגנס, ירושלים,
עמ' 143–157.
- ככפי, אייל, 1994. מלחמת ברירה: הדרכ לטייני וחורה, 1956–1957, מכון ישראל גלילי למחקר מדיניות
התישבות, הביטחון והחוץ, יד טבנקין עם העמותה למורשת משה שרת, רמת אפעל.
- ליוי, גיל, 1993. "תפקיד הספירה הצבאית בבניו הסדר החברתי-פוליטי בישראל – ניהול הסכסוך
הישראל-ערבי כסטרטגיית שליטה מדינית", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה,
אוניברסיטת תל-אביב, המחלקה למדעי המדינה.
- לי, ורד, 1999. מדור "מגזין העיר", העיר, 19.2.99.
- לייש, יהודה, 1955. "המוציא לחם מן הספר", במחנה, يول.
- מוריס, בני, 1996. מלחמות הגבול של ישראל 1949–1956, עם עובד, תל-אביב.
- AMILSTEIN, אורית, 1985. ההיסטוריה של הצנחים: מלחמת העצמאות עד מלחמת לבנון, כרכים א–ד,
הוצאת שלגי, תל-אביב.
- נועם, ורד, 1993. "గבול הלגיטימיות", חדשות 11.1.93.
- פדרצ'ור, ראובן, 1996, ניצחון המבוכה: מדיניות ישראל בשתיים לאחר מלחמת ששת הימים, ביתן
ומיכון גלילי, יד טבנקין ותל-אביב.
- פורטוגלי, יובל, 1996. יחסם מוכלים: חברה ומרחב בסיכון הישראלי-פלסטיני, הקיבוץ המאוחד,
תל-אביב.
- פורת, חנינה, 1993. "חרומת התפיסה הגיאוגרפית-יישובית של בן-גוריון לתתיישבות בנגב ולפיתוח
בשנות המדינה הראשונות לאחר המלחמה", עיונים בתקומת ישראל 3: 114–143.
- פייגה, מיכאל, 1999. "יש"ע זה כאן, שטחים זה שט: פרקטיקות מדעית וכינון המרחב בישראל",
תיאוריה וביקורת 14 (קץ): 111–132.

- פלד, יואב, ויגיל לוי, 1993. "השבר שלא היה: הסתוציאלוגיה הישראלית בראשי מלחמת ששת הימים", *תיאוריה וביקורת* 3 : 115–128.
- פרס, שמעון, 1999. "פיגור או פיתוח", *הארץ*, 22.9.99.
- צור, יואב, 1982. מפולמוס החלקה ועד תוכנית אלון, יד טבנקין, רמת אפעל.
- ציגלמן, ענת, 1999. "רישובי הספר לשער נרככים להחומרו של הגבול: בתל קציר לא הפסיקו לבנות בבטון מזוין", *הארץ*, 12.12.99.
- קימרלינג, ברון, 1993. "AMILITARISM IN ISRAEL", *תיאוריה וביקורת* 4 (סתיו) : 123–140.
- קוין, אורנה, 1999. "מסביב לעולם בכחול-לבן", *הארץ*, 9.12.99.
- קרן, שלומית, 1991. בין השיבולים והחרוב: חנויות הנגער והקמתה הנחל", משרד הביטחון, תל-אביב.
- רובינשטיין, דני, 1999. "קשה למצוא מוכטלים בגירה", *הארץ*, 24.11.99.
- רינת, צפריר, 2000. "יוקם פרקל על גדרות הירדן. פרקל תעשייה", *הארץ*, 9.1.2000.
- רם, אורי, 2000. "בין הנשק והמשק: הפטוט-ציונות הליבורלית בעידן העולמיומי", *סוציאלוגיה ישראלית* 3 : 99–145.
- שביט, ארי, 1999. "כמו סודר שהולך ונפרט", *מוסף הארץ*, 29.10.99.
- שגב, תום, 1993. "כתב זר: אינדיאננה ג'זונס נגד יאסר ערפאת", *הארץ*.
- שטרסלר, נחמה, 1999. "רצוchar גדר סביב ישראלי", *הארץ*, 22.10.99.
- שיפ, יואב, 1999. "מחופשים גרים קارد בגודה", *הארץ*, 25.11.99.
- שiran, אסנת, 1992. נקודות עוז: מדיניות ההתיישבות בזיקה לעודדים פוליטיים וביתוניים בטרם מדינה ובראשיתה, משרד הביטחון ומרכז ל�ודות כוח המגן ה"הגנה" ע"ש גלילי, תל-אביב.
- שלו, משה, 1996. כפר על גבול האש, ג. ש. שוק והפקות, תל-אביב.
- שקר, רוני, 1999. "במערכת הביטחון מודאגים: 'בקירוב יציפו אלף פלסטינים מעזה את ישראל'", *ידיעות אחרונות*, 21.11.99.
- שרגאי, נדב, 1999. "הממשלה פרסמה מכוונים להקמת עוד 500 דירות בגודה", *הארץ*, 6.12.99.
- Bartram, David, 1998. "Foreign Workers in Israel: History and Theory," *International Migration Review* 32 (2): 303–326.
- Basch, Linda, Nina Glick-Schiller, and Cristina B. Szanton, 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne, Pa.: Gordon and Breach.
- Castells, Manuel, 1989. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Cohen, Erik, 1989. "Citizenship, Nationalism and Religion in Israel and Thailand," *The Israeli State and Society*, ed. B. Kimmerling. Albany: SUNY Press, pp. 66–92.
- Giddens, Anthony, 1987. *The Nation State and Violence*. Berkeley: The University of California Press.

- Horowitz, Dan, 1975. "Israel's Concept of Defensible Borders," *Jerusalem Papers on Peace Problems* 16.
- Jacobson, David, 1996. *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Kearney, Michael, 1991. "Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire," *Journal of Historical Sociology* 4(1): 52–74.
- Kellerman, A'aron, 1992. *Society and Settlement: Jewish Land of Israel in the Twentieth Century*. Albany: SUNY Press.
- Kemp, Adriana, 1999. "The Frontier Idiom on Borders and Territorial Politics in Post 1967 Israel," *Geography Research Forum* 19: 78–97.
- Kemp, Adriana, and Uri Ben-Eliezer, 2000. "Dramatizing Sovereignty: The Construction of Territorial Dispute on the Israeli-Egyptian Border of Taba," *Political Geography* 19: 315–344.
- Kemp, Adriana, Rebeca Rajzman, Julia Resnik, and Silvina Schammah, 2000. "Contesting the Limits of Political Participation: Latinos and Black African Migrant Workers in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 23(1): 94–119.
- Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Berkeley: The University of California Press.
- , 1985. "Between the Primordial and the Civil Definitions of the Collective Identity: Eretz Israel or the State of Israel?" *Comparative Social Dynamics*, ed. E. Cohen, M. Lissak and U. Almagor. Boulder: Westview Press.
- Lustick, Ian, 1993. *Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and the West Bank-Gaza*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mann, Michael, 1993. *The Sources of Social Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nora, Pierre, 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire," *Representations* 26: 7–24.
- Nugent, Paul, 1996. "Arbitrary Lines and the People's Minds: A Dissenting View on Colonial Boundaries in West Africa," *African Boundaries Barriers, Conduits and Opportunities*, ed. P. Nugent and A.I. Asiwaju. London: Pinter, pp. 35–67.
- Ong, Aihwa, 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham and London: Duke University Press.
- Passi, Anssi, 1996. *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chi Chester: John Willey and Sons; Belhaven Studies in Political Geography.
- Peleg, Ilan, 1998. "The Peace Process and Israel's Political Kulturkampf," *The Middle East Peace Process, Interdisciplinary Perspectives*, ed. I. Peleg. Albany: SUNY Press, pp. 237–264.

- Peri, Yoram, 1988. "From Political Nationalism to Ethno-Nationalism: The Case of Israel," *The Arab-Israeli Conflict: Two Decades of Change*, ed. Y. Lukacs and A. R. Bellah. London: Westview Press.
- Poggi, Gianfranco, 1990. *The State: Its Nature, Development and Prospects*. Stanford: Stanford University Press.
- Ram, Uri, 1998. "Citizens, Consumers and Believers: The Israeli Public Sphere between Capitalism and Fundamentalism," *Israel Studies* 3(1): 24–44.
- Rotella, Sebastian, 1997. *Twilight on the Line: Underworlds and Politics at the U.S.-Mexico Border*. New York: W.W. Norton.
- Roy, Sara, 1994. "Separation or Integration: Closure and the Economic Future of the Gaza Strip Revisited," *Middle East Journal* 48 (1): 11–30.
- Sahlins, Peter, 1989. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: The University of California Press.
- Silberstein, Lawrence J. (ed.), 1990. *New Perspectives on Israeli Theory — The Early Years of the State*. New York: New York University Press.
- Smith, Anthony D., 1981. "States and Homelands: The Social and Geopolitical Implications of National Territory," *Millennium* 10 (3).
- Soysal, Yasemin N., 1994. *The Limits of Citizenship*. London and Chicago: The University of Chicago Press.
- Tilly, Charles, 1975. "Reflections on the History of European State Making," *The Formation of National States in Western Europe*, ed. C. Tilly. Princeton: Princeton University Press, pp. 601–638.
- Troen, Ilan, and Noaly Luckas (eds.), 1995. *Israel — The First Decade of Independence*. Albany: SUNY Press.
- Walker, Robert B., 1993. *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weissbrod, Lily, 1981. "From Labor Zionism to New Zionism: Ideological Change in Israel," *Theory and Society* 10(6): 777–805.
- Williams, Heather L., 1999. "Mobile Capital and Transborder Labor Rights Mobilization," *Politics and Society* 27(1): 139–166.
- Winichakul, Tongchai, 1994. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Bangkok: The University of Hawaii Press.
- Yiftachel, Oren, 1997. "Israeli Society and Jewish-Palestinian Reconciliation: 'Ethnocracy' and its Territorial Contradictions," *Middle East Journal* 51(4): 505–519.

